

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ІМЕНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ТА
СОЦІОГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН
ІМЕНІ О.М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО**

Кафедра історії України, археології та краєзнавства

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

НА ТЕМУ:

«ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МАРШРУТ

«ВИДАТНІ ЖІНКИ ЧЕРНІГІВЩИНИ»

Галузь знань: 01 Освіта

Спеціальність: 014 Середня освіта. Історія

Освітній рівень: бакалавр

Кваліфікація: Вчитель історії, організатор краєзнавчо-туристичної роботи

Виконавець:

Котова Анна Григорівна,
студентка 40 групи

Науковий керівник:

Юда Лариса Анатоліївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри історії України,
археології та краєзнавства

Рецензент:

Литвин Катерина Андріївна,
кандидат історичних наук

Чернігів – 2021

Кваліфікаційна робота допущена до захисту
рішенням кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

Протокол № _____ від _____ 2021 р.

Завідувач кафедри _____ проф. Острянюк А. М.

підпис

Студент

підпис студента

прізвище та ініціали студента

Науковий керівник

підпис наукового керівника

прізвище та ініціали наукового керівника

Рецензент

підпис рецензента

прізвище та ініціали рецензента

Результат захисту

оцінка

дата захисту

Голова ЕК

підпис голови ЕК

прізвище та ініціали голови ЕК

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	9
1.1. Історіографія досліджень краєзнавчо-туристичних маршрутів	9
1.2. Характеристика джерельної бази	12
Висновки до першого розділу	15
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗРОБКИ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО ТУРИСТИЧНОГО МАРШРУТУ «ВИДАТНІ ЖІНКИ ЧЕРНІГІВЩИНИ»	16
2.1. Теоретико-методологічні засади розробки історико-краєзнавчого туристичного маршруту	16
2.2. Теоретико-методологічне обґрунтування маршруту «Видатні жінки Чернігівщини»	26
Висновки до другого розділу	29
РОЗДІЛ 3. ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ТУРИСТИЧНОГО МАРШРУТУ «ВИДАТНІ ЖІНКИ ЧЕРНІГІВЩИНИ»	31
3.1. Культурно-історичні ресурси маршруту «Видатні жінки Чернігівщини»	31
3.2. Туристичний потенціал маршруту	36
3.3. Промоція маршруту «Видатні жінки Чернігівщини»	39
Висновки до третього розділу	41
ВИСНОВКИ	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	45
ДОДАТКИ	53
МЕТОДИЧНИЙ ДОДАТОК	72

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена популярністю і перспективністю сучасного розвитку регіонального туризму і одного з напрямків туристичної діяльності – туристичного краєзнавства.

У наш час в Україні істотно змінилося ставлення до краєзнавства. Воно відіграє першорядну роль у збереженні традицій, звичаїв, обрядів, сприяє відновленню історичної пам'яті народу та формуванню національної свідомості і культури.

В останні півтора роки (в умовах COVID 19) особливо загострився інтерес представників усіх поколінь до регіональної історії, до місцевих цікавинок, традицій, історичних, архітектурних, рекреаційних туристичних об'єктів, що спричинило необхідність пошуку нових форм краєзнавчої і туристичної діяльності.

У туристичній галузі України Чернігівська область посідає одне із провідних місць. Це регіон, що відноситься до найбільш перспективних туристичних регіонів країни. Потужна ресурсна база є важливою передумовою розвитку туризму, що також позначається на розвитку туристичної інфраструктури. Чернігівщина вже давно є одним із найактивніших туристичних регіонів України. На сьогоднішній день тут розвиваються багато видів туризму, а відповідно, і мережа підприємств, що обслуговують туристичну сферу.

Наповнення туристичної діяльності краєзнавчим змістом сприяє формуванню якісного туристичного продукту, який представлений Чернігівським обласним туристичним ресурсним центром і Управлінням культури і туризму Чернігівської міської ради у вигляді каталогів екскурсій і турів. Провідна роль краєзнавства підкреслюється і в обласній цільовій Програмі розвитку туризму в Чернігівській області та 2021–2027 рр. [7] і у Програмі розвитку туризму міста Чернігова на 2019–2021 рр.[19].

У процесі розвитку туризму постійно розширюється тематична складова. Особливий інтерес викликають персоналії особистостей, долі яких

пов'язані з Чернігівщиною. Актуальність даної роботи зумовлена зростанням уваги та наукового інтересу до ролі жінки в історії та її участі в соціально-культурному розвитку регіону.

Могутній потенціал історико-культурних та природних ресурсів зумовлює пріоритетність у розвитку туризму Чернігівського регіону, а звернення до персоналій видатних жінок Чернігівщини сприяє актуалізації забутих жіночих імен в історії. Висвітлення імен видатних жінок, яким присвячено основні етапи маршруту, дозволить привернути увагу до зазначеної теми і застосувати отримані теоретичні і практичні знання з методики краєзнавчо-туристичної діяльності на практиці у вигляді розробки сучасного туристичного продукту – історико-краєзнавчого маршруту.

Мета бакалаврської роботи полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічної бази історико-краєзнавчого туристичного маршруту «Видатні жінки Чернігівщини» та розробці туристичного продукту як засобу його реалізації.

Поставлена мета передбачає вирішення наступних **завдань**:

- схарактеризувати стан розробки проблеми в історіографії та джерельну базу та дослідження;
- проаналізувати теоретико-методологічні аспекти розробки краєзнавчо-туристичного маршруту;
- обґрунтувати концептуальні засади історико-краєзнавчого туристичного маршруту «Видатні жінки Чернігівщини»;
- висвітлити культурно-історичний та туристичний потенціал даного маршруту;
- схарактеризувати основні перспективи просування та промоції туристичного продукту «Видатні жінки Чернігівщини».

Об'єкт дослідження: Історико-краєзнавчий туристичний маршрут «Видатні жінки Чернігівщини».

Предмет дослідження: методи, принципи і прийоми та змістовний потенціал формування історико-краєзнавчого туристичного маршруту «Видатні жінки Чернігівщини».

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період починаючи від Хст. – до початку ХХст. (їх визначення пов'язане з особистостями жінок, які зазначені у маршруті).

Територіальні рамки дослідження визначені туристичним маршрутом.

Методологічні засади дослідження. Дослідження ґрунтується на розумінні історико-краєзнавчого туристичного маршруту, його методологічною основою є принципи цілеспрямованості, дидактичності, послідовності і систематичності, демократичності і доступності, що передбачають цілісний і всебічний підхід до визначення та обґрунтування основних складових маршруту «Видатні жінки Чернігівщини» як подорож за визначеним регіональним маршрутом, та змістовною складовою.

Методи дослідження: аналіз, аналогія, синтез, статистичний, порівняння, моделювання, картографічний. Використані теоретичні і законодавчо-нормативні джерела.

Наукова новизна роботи: на основі теоретико-методологічного аналізу краєзнавчого і туристичного маршрутів визначено сутність історико-краєзнавчого туристичного маршруту.

Уперше розроблено історико-краєзнавчий туристичний маршрут із включенням до нього гендерної складової з метою привернення уваги споживача туристичних послуг до однієї з найбільш обговорюваних проблем сьогодення – ролі жінки в історії.

Практична значущість дослідження: полягає у тому, що результати роботи можуть бути використані у діяльності закладів вищої освіти для майбутніх фахівців туристичної галузі, туристичних підприємствах, центрах розвитку туризму, для поширення напрямків краєзнавчо-туристичних

подорожей, середньоосвітніх навчальних закладах як краєзнавчої складової у процесі викладання історії України.

Апробація результатів роботи була здійснена на XIII обласній науково-практичній конференції «Жінки Чернігівщини: історія і сучасність» на тему: «Жінка в умовах сучасної реальності: самоідентифікація і перспективи», що проходила 25 листопада 2020 р. За результатами конференції було видано публікацію.

Також апробація роботи відбулася на XXIV Науковій конференції молодих учених та студентів 28 травня 2021 р. в Навчально-науковому інституті історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум».

Структура і обсяг дипломної роботи складається зі: вступу, трьох розділів, що поділені на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та літератури, і додатків.

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, окреслено мету та завдання, визначено об'єкт та предмет дослідження, описано хронологічні рамки та територіальні межі роботи, названі практичні результати бакалаврської роботи.

Перша частина бакалаврської роботи присвячена аналізу історіографії та джерельній базі дослідження.

Другий розділ обґрунтовує теоретичні основи методики розробки туру. Детально описані основні термінологічні поняття: краєзнавчо-туристичний маршрут, туристичний продукт, тур. Наведені наукові методи та принципи, якими повинні керуватися дослідники у ході розробки туристичного продукту. Розглянуто етапи створення розробки туру. Обґрунтовано теоретико-методологічну базу краєзнавчо-туристичного маршруту «Видатні жінки Чернігівщини».

Третій розділ роботи присвячено культурно-історичним та туристичним ресурсам історико-краєзнавчого туристичного маршруту

«Видатні жінки Чернігівщини». Подана класифікація рекреаційних ресурсів. Окреслено основні канали для промоції даного туристичного продукту.

Висновки містять у собі результати дослідження.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1.1. Історіографія досліджень краєзнавчо-туристичних маршрутів

У сучасній краєзнавчій літературі дедалі частіше почав з'являтися термін «Туристичне краєзнавство», що засвідчує наукове визнання ще одного важливого напрямку краєзнавства в Україні. Краєзнавство і туризм – таке поєднання є цілком закономірним, тому що краєзнавство, подорожі, екскурсії, а згодом і туризм здавна стояли поруч, були тісно пов'язані одне з одним спільним прагненням пізнати навколишній світ, свій рідний край. Туризм, а власне, його зародкові форми, виникли разом із краєзнавством, були його частиною. Тому для того, щоб зрозуміти, що собою являє туристичне краєзнавство, слід, насамперед, познайомитися з початковим етапом їх розвитку.

Інформаційною основою дослідження стала чинна нормативно-правова база, офіційні матеріали Державного комітету статистики України, Державної митної служби України, монографічні дослідження, матеріали міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій, дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців, опубліковані у спеціальних літературних джерелах.

Суттєвий внесок у вивчення питань розвитку сучасного туризму та принципів організації таких турів унесли такі видатні вчені, дослідники, краєзнавці: М. Бондаренко, В. Кифяк [43]? А. Кудрицький, Є. Панкова [59], Л. Шморгун, В. Азар, О. Александрова, Ю. Волков, О. Любіцева [48], В. Новіков, І. Осипенко, Д. Ушаков, І. Черніна, А. Чудновський та інші.

Питання теорії і практики краєзнавчо-туристської роботи розкриваються у працях А. Даринського, М. Крачило, М.Костриці, В. Обозного [58], І. Пруса, К. Строева, І. Соколової, Н. Юньєва та інших. Наголошується, що саме вивчення рідного краю сприяє поліпшенню розуміння нового матеріалу.

У навчальному посібнику В. Кифяка подаються основні поняття теорії і практики організації туристичної діяльності в Україні, розкриваються можливості розвитку туризму, та перспективи використання інфраструктури туризму тощо. Особлива увага звертається на функціонування туристичних закладів в умовах ринкової економіки, розкривається сутність формування та реклами туристичного продукту [43].

Важливим джерелом інформації є енциклопедичний довідник А. Кудрицького, найбільший і найоб'ємніший із виданих довідник по Чернігівщині. Інформація в ньому присвячена історії, культурі, географії і населеним пунктам. На сторінках довідника розміщено безліч цікавої інформації, присвяченої найважливішим подіям багатовікової історії Чернігівщини, її містам і селам, історичним і сучасним адміністративним районам краю, природі. У книзі вміщено багато довідок про пам'ятки архітектури, археології, писемної культури, матеріальні об'єкти тощо [79].

Практичне значення має посібник Є. Панкової. У праці розкриваються основні поняття краєзнавства, простежується його розвиток і сучасний стан, аналізується взаємозв'язок краєзнавства та туризму. Посібник містить інформацію про туристичні ресурси регіонів України та надає ґрунтовну характеристику їх основних проявів [59].

У роботі О. Любіцевої та Є. Панкової розглядаються науково-методичні засади дослідження ролі туристичних ресурсів в умовах глобалізації туризму та активізації участі України у світовому туристичному процесі. Пропонується класична класифікація туристичних ресурсів та методика їх вивчення. Основна увага приділена характеристиці основних природно-рекреаційних культурно-історичних ресурсів України та традиційній українській культурі як ресурсу розвитку туризму. Розкривається роль готельної, курортно-санаторної, транспортної інфраструктури, туристичної галузі в інтенсифікації туристичного процесу в Україні [51].

У роботі М. Мальської аналізується географія, соціальна та економічна характеристика туристичних послуг у сучасних умовах. Авторка висвітлює роль туристичних послуг у національній туристичній системі. Робота є важливою з точки зору розуміння загальної системи чинників надання туристичних послуг[52].

Великий пласт інформації щодо пам'яток на території Чернігівської області міститься у путівниках та різних документах, що подані на порталі «Путеводитель по Чернигово-Сиверщине». Саме в цих документах наводяться загальні відомості про історію створення, а також представлена докладна характеристика потенціалу багатьох туристичних об'єктів [29].

Дослідження у сфері жіночої історії представлені такими дослідниками як: В. Щербина, С. Іваницький, І. Черкаський та ін. У цей час також з'являються праці, присвячені окремим жіночим постатям, особливо жінкам-сучасницям. Дослідники звертали увагу на неординарні, талановиті, найбільш яскраві та самобутні жіночі постаті.

У контексті розвитку історіографічної науки з даного питання варто відзначити М. Богачевську-Хомяк, яка однією з перших на сторінках своїх праць розкриває роль жінки в громадському житті. [26].

Гендерні питання у своїх роботах піднімає Л. Смоляр. Праці присвячені розвитку жіночого руху в Україні у XIX – XX ст. [73].

Вагоме значення мають праці, присвячені регіональному аспекту жіночої історії. Зокрема інтерес становлять такі роботи, як: «Нариси з історії Чернігівщини», «Відомі діячі культури, науки, політики Придесення» [40], тощо. На їхніх сторінках зображено діяльність жіноцтва у процесі збагачення регіональної та всеукраїнської громадсько-політичної та культурницької думки.

Проаналізувавши історіографію з даної проблеми, бачимо, що зародження інтересу висвітлення жіночої історії в науці набуває нових обрисів. Вивчення питань, які стосуються місця і ролі жіноцтва в історичному процесі засвідчує не тільки сталий інтерес до даної проблеми, а

й відновлює історичну справедливість стосовно внеску жінок у політичну і культурну думку в різні історичні періоди.

1.2. Характеристика джерельної бази

Діяльність туристичної галузі окреслено чіткими законодавчими актами. Уся туристична діяльність базується на нормативно-правовій базі як українського законодавства, так і міжнародного. До таких документів ми можемо віднести: Конституцію України, міжнародно-правові акти у сфері туристичної діяльності, Закон України «Про туризм», як спеціальний нормативно-правовий акт, галузеве законодавство та підзаконні нормативно-правові акти у сфері туризму [4].

Особи, що надають послуги та організовують туристичну діяльність, повинні бути обізнані з основними правовими вимогами щодо ліцензування туристичної діяльності, сертифікації та стандартизації у цій сфері, договірними засадами туристичного обслуговування та партнерської співпраці у галузі туристичної діяльності, гарантіями майнової та особистої безпеки туристів. Опрацювання основних нормативно-правових актів, що стосуються безпосередньо теми дослідження, є невідкладною вимогою до написання робіт такого рівня.

Основним джерелом правового регулювання туристичної діяльності в Україні є Закон України «Про туризм»[4], що визначає загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму та спрямований на забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав при здійсненні туристичних подорожей. Він встановлює засади раціонального використання туристичних ресурсів та регулює відносини, пов'язані з організацією і здійсненням туризму на території України.

Закон України «Про туризм» був прийнятий Верховною Радою України 15 вересня 1995 року та введений у дію з дня його опублікування 14 листопада 1995 року. У новій редакції Закону України від 18 листопада 2003 року набрав чинності з 1 січня 2004 року. Цей документ є джерелом правового регулювання туристичних відносин і забезпечує належний правопорядок у туристичній сфері.

Крім Закону України «Про туризм» та інших законів України, правове регулювання туристичної діяльності здійснюється за допомогою підзаконних нормативно правових актів, які приймаються на підставі законів, відповідно до законів і для їх виконання.

Підзаконні нормативно-правові акти деталізують, конкретизують положення, що передбачені законами як актами вищої юридичної сили і не повинні їм суперечити та покликані сприяти його застосуванню.

Основними підзаконними нормативно-правовими актами є наступні:

1. Нормативно-правові акти, що встановлюють вимоги при здійсненні туристичної діяльності спеціальними господарюючими суб'єктами у туристичній сфері:

Ліцензійні умови провадження туроператорської діяльності, затверджено наказом Міністерства інфраструктури України від 10 липня 2013 р. № 465; [6]

Інструкція про порядок оформлення ваучера на надання туристичних послуг та його використання, затверджено наказом Державної туристичної адміністрації України від 6 червня 2005 р. № 50; [5]

Порядок контролю за додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з організації іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійної діяльності, затверджено наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва, Державної туристичної адміністрації України від 14 листопада 2002 р. № 121/ 83 [9].

2. Нормативно-правові акти, що встановлюють вимоги щодо організації туристичних подорожей дітей та молоді:

– Правила проведення туристичних подорожей із учнівською та студентською молоддю України, затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 24 березня 2006 р. № 237 [15];

– Порядок організації виїзду дітей за кордон на відпочинок та оздоровлення, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2005 р. № 1251 [11].

3. Нормативно-правові акти, які діють у готельній сфері:

– Правила обов’язкової сертифікації послуг із тимчасового розміщення (проживання), затверджено наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 27 січня 1999 р. №37 (у редакції наказу Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 17 червня 2010 р. № 238) [14];

– Правила користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг, затверджено наказом Державної туристичної адміністрації України від 16 березня 2004 р. №19 [13];

– Порядок надання послуг із тимчасового розміщення (проживання), затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. №297 [12].

4. Нормативно-правові акти, що регламентують вимоги та забезпечують гарантії безпеки при здійсненні туристичної діяльності:

– Порядок здійснення рятувальних заходів на об’єктах туристичних відвідувань, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 27 травня 2009 р. № 507 [10].

5. Нормативно-правові акти, що визначають правові засади державної підтримки туристичної сфери та спортивної інфраструктури:

Державна цільова соціальна програма розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011-2022 рр.[3];

Обласна цільова програма розвитку туризму в Чернігівській області на 2021-2027 рр.[7];

Програма розвитку туризму та промоції міста Чернігова на 2019–2021 роки [19].

Постанова Кабінету Міністрів України від 29 червня 2011 р. №707, Указ Президента України від 11 березня 2003 року №207 «Про деякі заходи щодо розвитку туристичної та курортно-рекреаційної сфер України» [23];

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 червня 2003 року № 390 «Про затвердження заходів щодо розвитку іноземного та внутрішнього туризму»[20];

Розпорядження Кабінету Міністрів України від серпня 2008 р. «Про схвалення Стратегії розвитку туризму і курортів»[21].

Важливою групою джерел є епістолярна спадщина жіноцтва, яка розкриває особисті відносини, інтереси, ставлення жіноцтва до тодішніх реалій.

У дипломній роботі було використано комплекс взаємодоповнюючих джерел, які дозволили відтворити, розробити туристичний продукт, що відповідає певним критеріям.

Висновки до першого розділу

Історіографічна література з обраної проблеми представлена працями істориків, краєзнавців та мистецтвознавців, присвячена чимала кількість літератури, різнопланової за проблематикою, глибиною висвітлених проблем, а також формою і жанром. Широкий є і спектр видань: від газетної публіцистики до узагальнюючих праць.

Історіографічний аналіз проблеми свідчить про недостатню кількість спеціальних наукових праць комплексного характеру, які б були присвячені нашому маршруту. Більшість має публіцистичний, інколи художньо-описовий характер. Матеріали про історію пунктів туристичного маршруту знаходяться у розрізненому вигляді та часто у працях загального характеру. Однак, необхідно відмітити наявність у деяких із них вагомego епізодичного фактологічного матеріалу, що дозволяє повніше та ширше висвітлити історію населених пунктів туристичного маршруту.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗРОБКИ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО ТУРИСТИЧНОГО МАРШРУТУ «ВИДАТНІ ЖІНКИ ЧЕРНІГІВЩИНИ»

2.1. Теоретико-методологічні засади розробки історико-краєзнавчого туристичного маршруту

Краєзнавчо-туристичний маршрут як сучасний продукт туристичної діяльності, як один із провідних чинників розвитку краєзнавства, як найпоширеніша форма отримання морального, духовного, культурного, фізичного, естетичного задоволення, – явище сьогодні доволі популярне, затребуване, кон'юнктурне.

Для розуміння сутності, методів, принципів, прийомів та змістовного потенціалу краєзнавчо-туристичного маршруту варто дослідити витоки такої форми діяльності.

Українські вчені О.Лугова і С.Попович навіть обґрунтували появу окремого напрямку краєзнавства – туристичного краєзнавства. На їхню думку: «Краєзнавство – одна з найпоширеніших форм пізнання країни шляхом комплексного вивчення її окремих регіонів, місцевостей, малих територій. В основі краєзнавства лежить споконвічний інтерес людини до свого краю, його природи, історії, старожитностей, побуту та звичаїв своїх земляків» [65, с. 4].

Серед різних форм діяльності краєзнавчих досліджень важливим інструментом у творчій і науковій діяльності багатьох українських учених, письменників, художників стали краєзнавчі подорожі. Більш ретельне знайомство з досвідом краєзнавчих подорожей М. Коцюбинського, Т. Шевченка, І.Франка, Д. Яворницького та інших відомих українських учених і митців наводить на думку, що на початку свого становлення краєзнавство і туризм розвивалися майже паралельно і доповнювали одне

одного. У кінці XIX ст. у життя українців впевнено увійшов туризм, узявши свій початок від подорожей і мандрівок.

У наш час туризм існує як подорож людей із оздоровчою, пізнавальною, професійною метою, як галузь економіки, як економічна туристична діяльність із організації подорожей [65, с. 23]. У процесі становлення і розвитку туризму краєзнавство стало відігравати провідну роль. Воно забезпечує пізнання туристичних ресурсів, за його допомоги створюються путівники для туристів, розробляються краєзнавчо-туристичні маршрути, карти, схеми, буклети, тобто формується новий напрям краєзнавства – туристичне краєзнавство. Основним завданням туристичного краєзнавства є всебічне комплексне вивчення регіонів України для потреб туризму [65, с. 23].

Сучасний розвиток туристичного краєзнавства спричинив потребу створення нового туристичного продукту, який би об'єднав і краєзнавство і туризм в єдине ціле, задля задоволення потреб подорожуючих.

Існує усталене поняття *краєзнавчого маршруту* як маршруту, який починається і закінчується в одній місцевості (районі), триває не більше одного дня. До нього відносять навчальні, прогулянково-пізнавальні та туристично-пізнавальні маршрути.

Класифікація *туристичних маршрутів* здійснюється за наступними критеріями:

- територіальні (протяжність території, по якій вони прокладені);
- засобами пересування (пішохідні, велосипедні, лижні, водні, кінні, комбіновані);
- тривалістю (короткотермінові, багатоденні);
- метою подорожі (навчальні, краєзнавчі, екологічні), оздоровчі (рекреаційні), спортивні, екстремальні тощо [60, с. 53].

Тур - це первинна одиниця туристичного продукту, яка реалізується споживачу як єдине ціле, на визначений маршрут та конкретний термін [43, с. 27].

Закон України «Про туризм» дає наступне визначення: «Тур – туристична подорож (поїздка) за визначеним маршрутом у конкретні терміни, забезпечена комплексом туристичних послуг (бронювання, розміщення, харчування, транспорт, рекреація, екскурсії тощо)» [4].

Складовими туру є туристичний пакет та комплекс послуг на маршруті, які клієнт просить уключити в обов'язкову програму і сплачує за них заздалегідь.

Розрізняють два основних види туру: [43, с. 29]

- пекидж-тур - комплексна туристична послуга, яка містить у собі розміщення, харчування, екскурсійне обслуговування, транспортні, побутові, спортивно-оздоровчі та інші послуги;
- інклюзив-тур - окремі туристичні послуги: харчування, розміщення, транспорт, екскурсійне обслуговування (на вибір).

На думку авторки, **краєзнавчо-туристичний маршрут** – це подорож за визначеним регіональним маршрутом у конкретні терміни, забезпечена комплексом туристичних послуг і окреслена конкретною змістовною складовою (як от: історичне, етнографічне, мистецьке, літературне краєзнавство; подієвий, фестивальний, дозвілевий туризм; рекреаційні та банеологічні ресурси). Для учасників такого маршруту головну цінність мають так звані «місця пам'яті», ті події, пам'ять про які збереглася в архітектурних комплексах, давніх спорудах, пам'ятниках, локалізована на певній території, пов'язана з долею видатних особистостей і знайшла своє відображення у різних джерелах, творчості, легендах, переказах. Під час туру людина повинна отримати культурне, духовне, моральне, естетичне, фізичне, візуальне задоволення.

У ході розробки краєзнавчо-туристичного маршруту авторкою застосовуються декілька груп методів, а саме:

– літературний – відбір і аналіз літературних джерел, що стосуються об’єкта вивчення. Усі літературні джерела умовно можна поділити на чотири категорії: архівні матеріали, книжки (науково-популярні, наукові монографії, енциклопедії, довідники тощо), статті з періодичної преси та праці наукових конференцій;

– статистичний – вивчення кількісних показників у характеристиці ряду краєзнавчих об’єктів і явищ. Існує кілька статистичних методів: метод статистичної оцінки, метод статистичної перевірки гіпотез, метод статистичних випробувань;

– візуалізації – узагальнення власних спостережень під час дослідження краєзнавчого об’єкта. У процесі роботи проводяться бесіди з місцевими жителями, працівниками органів державної влади, спеціалістами господарства, культури й освіти, свідками подій, науковими працівниками тощо. Усі цікаві і пам’ятні місця бажано фотографувати або знімати відеокамерою;

– картографічний – один із найпоширеніших методів дослідження. Хоча він і відомий із давніх часів, але його слід відносити до сучасних, якщо розглядати як особливу форму просторового моделювання. Адже карта- це логічна, образно знакова модель території, яка цілеспрямовано відображає об’єкти, явища, зв’язки і взаємозалежності, що належать до цієї території. Карта виступає і результатом досягнутого рівня знань про територію, і інструментом пізнання, який дає змогу піднятися на більш високий ступінь знань;

– анкетування – письмове або усне опитування місцевих краєзнавців або просто жителів населеного пункту, за певною анкетною чи спеціально складеними запитаннями, для збирання масового матеріалу, щоб встановити певні закономірності чи явища. Може застосовуватись як під час польових, так і під час стаціонарних форм краєзнавчої роботи;

– описовий метод, який використовують під час вивчення розміщення видів діяльності та розселення. У наш час широко застосовується описова статистика у вигляді наборів числових даних, що характеризують ту чи іншу ситуацію.

– експедиційний метод – створений для активізації краєзнавчої роботи.

– фото/відеозйомки – дає можливість зафіксувати найцікавіші епізоди і є важливим документом проведеної роботи.

Це дозволяє реалізувати культурологічний та особистісний підхід і розставити акценти на змістовній частині маршруту [48, с. 60]

Наступна група методів сприяє реалізації туристично-краєзнавчого підходу:

– географічний – базовий краєзнавчий метод, який використовується майже в усіх регіональних дослідженнях. Цей метод є специфічним і формується, на думку Є. Б. Алаєва, як «триєдиний» підхід у дослідженні, що зумовлює дотримання територіальності, комплексності, конкретності. Застосування цього методу неможливе без одночасного використання картографічного методу, який є, по суті, особливою формою ідеально-просторового моделювання;

– моделювання – загальнонауковий метод, застосування якого дає змогу вивчати об'єкт не безпосередньо, а за допомогою ідеальної (уявної) чи матеріальної моделі;

– математичні – група наукових методів, які дають змогу вивчати досліджуваний об'єкт із використанням математичного апарату. Основними з них є статистичний аналіз, факторний аналіз, кластерний аналіз, регресійний аналіз тощо;

– економічний – комплексне вивчення економічних явищ і процесів у межах обраної території, виявлення взаємозв'язку і взаємозалежності між економічними показниками, що характеризують стан розвитку туристичної галузі в краї, вивчення господарських явищ і процесів у динаміці тощо.

– соціологічний – комплексне вивчення суспільних явищ і процесів у межах обраної території, споживчо-туристичних уподобань і рекреаційних потреб населення, його вікової і соціальної структури тощо.

Дана група методів дозволяє розкрити регіональну туристичну складову маршруту, створити карту маршруту, окреслити його інфраструктуру, економічну і соціальну складову.

При розробці краєзнавчо-туристичного маршруту варто дотримуватися наступних принципів:

- цілеспрямованості (завдання маршруту визначають зміст, форми та методи маршруту);
- дидактичності (системний підхід при формуванні карти маршруту, при вивченні регіону подорожі, при обробці зібраних матеріалів);
- послідовності і систематичності (його реалізація передбачає побудову такої системи маршруту, при якій усі його складові частини утворюють цілісну єдність);
- демократичності і доступності (створення таких умов реалізації маршруту, в яких будуть комфортно почувати себе люди різного інтелектуального рівня) [28, с. 45].

Туристичний продукт - це сукупність речових (предметів споживання) та неречових (у формі послуг) споживчих вартостей, необхідних для задоволення потреб туриста, які виникають у період його туристичної подорожі.[43, с. 128]

Якість послуги визначається вимогами статті 12 Закону України «Про захист прав споживачів», згідно з яким «Продавець (виготівник, виконавець) зобов'язаний передати споживачеві товар (роботу, послугу), який за якістю відповідає вимогам нормативних документів, умовам договору, а також інформації про товар (роботу, послугу), що надається продавцем (виготівником, виконавцем)».

Туристичний продукт проходить у своєму розвитку чотири послідовні стадії:

- впровадження;
- зростання;
- зрілість;
- спад.

Туристичний продукт включає надання послуг гостинності (розміщення, харчування, транспортне та екскурсійне обслуговування), додаткових послуг із організації дозвілля тощо. Таким чином, тур на ринку послуг виступає продуктом ринкової діяльності суб'єктів туристичного ринку. Цей продукт завжди комплексний, багатокomпонентний, підвладний коливанням попиту, впливу моди, кон'юнктури світового ринку та інших чинників. Тури розрізняються за мотивацією, напрямком, видами та формами, характером споживання, способами долання маршруту та схемою маршруту, іншими параметрами [43, с. 128],

Розробка туру включає такі етапи:

- вибір пунктів маршруту;
- ієрархізація цих пунктів;
- вибір пунктів початку та закінчення маршруту;
- розробка схеми маршруту;
- оптимізація маршруту;
- програмне забезпечення маршруту;
- розрахунок вартості туру [48, с.15].

Вибір пунктів маршруту. Критерієм відбору є атрактивність об'єктів показу для задоволення мети подорожі, можливість забезпечити різноманітність програми перебування в даному населеному пункті, його транспортна доступність та забезпеченість послугами гостинності [48, с.16].

Ієрархізація пунктів маршруту провадиться за вказаними вище критеріями, при цьому основна увага повинна бути звернута на клас

гостинності та транспортну доступність обраних пунктів маршруту. Метою даного етапу є виділення диференціації пунктів маршруту відповідно до мети подорожі з виділенням пунктів дислокації з тривалим програмним забезпеченням та екскурсійних пунктів [48, с.16].

Вибір початкового та кінцевого пунктів маршруту здійснюється за показником транспортної доступності, тобто зв'язності з місцем постійного проживання потенційних туристів (зоною дії туроператора), взаємозамінності видів транспорту, типу транспортних засобів.

Схема маршруту залежить від обраної форми.

Маршрут – це напрямок переміщення туриста.

За схемою маршрути можуть бути лінійні, кільцеві, радіальні та комбіновані. Вибір пунктів по маршруту узгоджується з програмою відповідно до виду туризму, терміну та класу обслуговування. Вибір схеми маршруту залежить від транспортної системи: конфігурації транспортної мережі, її густоти та технічного стану, рівня розвитку окремих видів транспорту, рівня розвитку транспортної інфраструктури, що забезпечує надійність та безпеку роботи транспорту[51, с. 56].

Оптимізація маршруту полягає у встановленні ряду об'єктивних та суб'єктивних обмежень. Об'єктивні обмеження виходять із умов сегментації ринку, а суб'єктивні визначаються можливостями туроператора. Обмеження визначаються перш за все цільовим споживчим сегментом (вік, життєвий цикл сім'ї, стиль та рівень життя тощо). Часові обмеження стосуються сезонності подорожі. Економічні обмеження виходять із умов функціонування ринку (кон'юнктура ринку, стан конкурентного середовища, цінова політика тощо) [61, с. 38].

Програмне забезпечення туру є його якісною ознакою. Програма є щоденним розпорядком, призначеним для реалізації мети подорожі.

Відповідно до мети програми поділяються за тематикою на такі, що забезпечують відпочинок, лікування, ознайомлення з історією, культурою, природою краю, задоволення професійно чи конфесійно орієнтованих

інтересів тощо. У програмах відбивається сезон подорожування (зрозуміло, що навіть складені за одним і тим самим маршрутом, літні, зимові та міжсезонні програми в місцях цілорічного використання будуть відмінні в деталях).

Організаційно-технічні заходи із забезпечення туру є наступним етапом у розробці туру після визначення схеми маршруту та програми перебування. Організаційно-технічні заходи є етапом визначення класу обслуговування. Вони включають добір засобів розміщення, умов екскурсійного обслуговування та організації дозвілля. Цей етап найбільш варіативний саме за класом обслуговування. Клас обслуговування визначається рівнем послуг, що надаються системою гостинності (послуги розміщення, харчування та додаткові послуги готелів у залежності від їх класу). Клас готелю визначається відповідністю до вимог стосовно споруди, якості обладнання та технічного забезпечення (водопостачання, енергопостачання, опалення, вентиляція та інші інфраструктурні складові), рівня безпеки, санітарії, облаштування готельних номерів, рівня комфорту, якості обслуговування, обсягу додаткових послуг тощо [48, с.18].

Розрахунок вартості туру є складною багатофакторною процедурою. На ціноутворення впливає характер попиту, розвиненість ринку туристичних послуг, місце туристичної фірми на ньому та оцінка конкурентного середовища, обрана маркетингова стратегія. Ціна туру відтворює економічний бік діяльності суб'єкта господарювання і відбиває його комерційну політику на ринку туристичних послуг. Ціна туру коливається в межах від собівартості до продажної ринкової ціни. Ці коливання відбивають попит на даний турпродукт. Коливання попиту мають часовий (літній, зимовий періоди, міжсезоння), видовий (на окремі види туризму) та територіальний (на певні регіони) зрізи [65, с. 70].

Ціна туру залежить від класу обслуговування, терміну та сезону подорожі, її виду та форми. На неї впливає кон'юнктура ринку та характер обраної маркетингової стратегії (реклама, канали реалізації тощо). Зокрема,

на ціну тура впливає характер угод туроператора з турагенціями, оскільки ці угоди визначають умови реалізації і комісійні винагороди турагента, що реалізуються через систему націнок та знижок.

Нижньою межею вартості тура є його собівартість, яка включає зафіксовану в угодах ціну основних послуг за обумовленими параметрами туру та поточні витрати на їх реалізацію та організацію споживання. Останній параметр залежить від обраної фірмою маркетингової стратегії: характеру реклами і рекламної кампанії, розгалуженості мережі та її географії, різноманітності каналів збуту турпродукта.

Ціна туру повинна покривати видатки на його організацію і реалізацію та приносити суб'єкту ринкової діяльності певний прибуток, який би давав можливість для розвитку. У той же час ціна повинна бути гнучкою, щоб забезпечувати діяльність в умовах ринкової конкуренції (як цінової так і якісної) і відповідати попиту [49, с. 52].

Туристично-краєзнавчі маршрути впливають на розвиток інфраструктури регіонів, їх економіку і місцеву промисловість, сільське господарство, торгівлю, транспорт і дорожнє будівництво. Вони допомагають відтворенню робочої сили, вирівнюванню диспропорцій між попитом і його забезпеченням товарами й послугами, сприяють підвищенню продуктивності суспільної праці, зростанню культурного рівня місцевого населення.

Правильно сплановані й організовані маршрути, уміло поєднуючи відпочинок, оздоровлення, пізнання, фізичний і духовний розвиток туриста, успішно сприяють вихованню гармонічно розвиненої людини, виконуючи гуманітарну функцію туризму. Соціальний характер маршрутів проявляється й у тому, що вони підвищують рухливість населення, а це сприяє обміну культурними цінностями.

Отже, варто відзначити, що туристично-краєзнавчий напрям розглядається як через економічні чинники, так і в рамках гуманітарного знання, зокрема з позицій культурологічного підходу, що дозволяє надати

своєчасну і всебічну оцінку процесу розширення туристичної діяльності, впливів на соціальну та культурну сферу, екологію, зовнішньоекономічну діяльність та міжнародні відносини. Це пов'язано з тим, що в сучасному світі туризм із переважно економічного явища перетворюється на соціальну складову життя людини.

2.2. Теоретико-методологічне обґрунтування маршруту «Видатні жінки Чернігівщини»

Принципи, методи, прийоми краєзнавчо-туристичної роботи зумовили теоретико-методологічне обґрунтування краєзнавчо-туристичного маршруту як подорожі за визначеним регіональним маршрутом у конкретні терміни, яка забезпечена комплексом туристичних послуг і окреслена конкретною змістовною складовою, та як продукту туристичного ринку.

Основними джерелами для теоретичного матеріалу стали:

- краєзнавча бібліографія – інформація про літературу регіону, яка вийшла в минулому, або виходить тепер. Краєзнавча бібліографія досить різноманітна за типом видань, за призначенням і повнотою відбору літератури, за періодичністю випуску і періодом, який охоплюється, а також за обраною нами тематикою;
- картографічні джерела – слугують як джерелом інформації, так і засобом для демонстрації результатів, одержаних іншими способами;
- усні джерела – усна народна творчість: казки, легенди, думи, пісні, прислів'я, приказки тощо;
- офіційні джерела – документальна спадщина;
- друковані джерела підручники, довідники, енциклопедії, путівники, карти, журнали, газети тощо;
- пам'ятки історії та культури, пов'язані з історичними подіями в житті краю, розвитком суспільства і держави, а також твори матеріальної і

духовної діяльності, які мають історичну, наукову, художню та іншу культурну цінність.

Тематика історико-краєзнавчого туристичного маршруту «Видатні жінки Чернігівщини» зумовлена рядом чинників, а саме:

- необхідністю змінити традиційний погляд на роль і місце жінки в історії;
- потребою привернути увагу до особистостей видатних жінок Чернігівщини і визначити їх місце в історичному краєзнавстві;
- відсутністю систематизованих матеріалів про видатних жінок Чернігівщини в регіональній історії;
- зацікавленістю і бажанням сучасної спільноти пізнати історію не лише держави, але й видатних особистостей (відомості про яких складають незначний відсоток у порівнянні з відомостями про чоловіків);
- новим поглядом на зміст історії, в якій науковці не лише визначають в ній роль жінки, а й, власне, пишуть історію жіноцтва в контексті всього минулого, історію жіночих рухів, організацій [47 с. 7];
- вимогою часу актуалізувати жіночі імена в історичному, етнографічному, мистецькому, літературному краєзнавстві;
- викликами, спричиненими трансформаціями і інноваціями в розвитку туристичної галузі і потребами у змінах тематичних аспектів сучасного туристичного продукту (у нашому випадку – краєзнавчо-туристичного маршруту), розрахованого на певні категорії потенційних споживачів;
- зміною туристичної кон'юнктури і доцільністю змістовного збагачення історико-краєзнавчої складової туристичної регіональної галузі.

На думку відомої української вченої із США М. Богачевської-Хом'як, нові дослідження про роль жінок в історії та в сучасному житті навіть привели до створення окремої наукової галузі, яка цілковито зосереджена саме на жінках. І дане твердження є досить актуальним для України, «оскільки навряд чи хто візьме на себе сміливість заперечити: в нашій історії жінка, як уже мовилося, посідає взагалі винятково особливе місце » [26].

«Йдеться про те, що необхідно змінити звичну точку зору, включити в неї перспективу жінок. Для цього насамперед необхідно припустити можливість альтернативного підходу до історії взагалі, а не тільки до історії України, пише М. Богачевська-Хом'як [26]. – І справа тут не у відмінностях між історіографічними школами чи в інтерпретації джерел, навіть не в застосуванні різних методологічних підходів. Проблема значно складніша, і, якщо ми взагалі припускаємо, що жінки мають якесь тільки їм притаманне місце в історії, нам доведеться взнати, що існуючі історичні праці не ставлять вичерпних питань, будь-якою мірою причетних до історії жінок. Тож справа не в жіночому питанні, а в потребі такої історії, де жінки не виступають як звичайні статисти» [26].

Таким чином історико-краєзнавчий туристичний маршрут носить практичний характер і сприяє трансформації, вдосконаленню змісту вітчизняної і регіональної історії.

Логічним буде окреслити критерії, за якими обиралися особистості жінок, які стали героїнями історико-краєзнавчого маршруту. Це: походження, приналежність до відомих родів і родин, жінки-лідерки, жінки-вчені, жінки-громадські діячки, жінки-меценатки, жінки-культурні діячки.

Інколи ми навіть не помічаємо чимало жіночих імен в історії, прикладів яскравих проявів жіночого лідерства у сфері бізнесу, просвіти, культури, філантропії, соціальної роботи на місцевому рівні. Йдеться про тих впливових жінок, які, в силу своєї належності до суспільних еліт, мали у своєму розпорядженні значні ресурси (фінансові, освітні, інституційні, тощо) і суспільний авторитет, та використовували їх для створення додаткових можливостей для інших жінок, допомагаючи тим здобути фінансову незалежність, освіту, професію, опанувати корисні практичні навички, подбати про дітей, відстояти свої права. Попри приналежність до різних суспільних верств, ці прогресивні діячки усвідомлювали несправедливість існуючого гендерного укладу і намагалися в міру своїх можливостей покращити становище жінок, які були обділені у багатьох відношеннях.

Деякі з них поділяли ідеї жіночої емансипації, інші були далекі від політичних дебатів про права жінок, але усі вони так чи інакше демонстрували жіночу солідарність, допомагаючи тим жінкам, яким пощастило менше, стати на ноги.

Особливої уваги заслуговують особистості жінок, які стали частиною культурного, освітнього, мистецького життя, залишили по собі помітний духовний спадок.

Є ще один аспект, який важливо врахувати під час складання і обґрунтування маршруту – жінки в житті відомих чоловіків. Матері, сестри, доньки, дружини, ті без яких не відбулося б політичних і духовних лідерів-чоловіків, ті, які давали життя, надихали, допомагали, підтримували.

Таким чином, ми можемо наголосити на тому, що маршрут має величезну суспільну значущість, сприятиме відродженню забутих жіночих імен та становленню історичної справедливості щодо визнання ролі жінки в історії та в розбудові Чернігівщини, а також стане одним із чинників розвитку туристичної галузі області.

Висновки до другого розділу

Туристський маршрут – заздалегідь запланований або встановлений шлях проходження туристів у подорожі. У широкому сенсі плановий туристський маршрут – це програма перебування туриста в подорожі, що включає відвідування певних пунктів та туристських об'єктів, а також участь у різноманітних туристсько-екскурсійних, культурно-масових і фізкультурно-оздоровчих заходах.

Одна з важливих особливостей туристських маршрутів – висока насиченість пізнавальними елементами.

Маршрути допомагають найбільш ефективно використовувати вільний час населення, підвищити його культуру, розширити світогляд. Туристські маршрути виконують важливу економічну функцію.

На сучасному етапі за рахунок розробки, просування, продажу турів багато компаній мають можливість отримувати прибуток, а їх працівники – гідну зарплатню. Крім того, відвідування туристами туристських об'єктів забезпечують хоча невеликі, але стабільні доходи музеїв, галерей тощо від продажу вхідних квитків, сувенірів, друкованої продукції.

Туристичні маршрути впливають на розвиток інфраструктури регіонів, їх економіку й місцеву промисловість (виробництво сувенірів), сільське господарство, торгівлю, транспорт і дорожнє будівництво.

Вони допомагають відтворенню робочої сили, вирівнюванню диспропорцій між попитом і його забезпеченням товарами й послугами, сприяють підвищенню продуктивності суспільної праці, зростанню культурного рівня місцевого населення.

Правильно сплановані й організовані маршрути, уміло поєднуючи відпочинок, оздоровлення, пізнання, фізичний і духовний розвиток туриста, успішно сприяють вихованню гармонічно розвиненої людини, виконуючи гуманітарну функцію туризму. Соціальний характер маршрутів проявляється й у тому, що вони підвищують рухливість населення, а це сприяє обміну культурними цінностями.

Історико-краєзнавчий туристичний маршрут «Видатні жінки Чернігівщини» виступає як орієнтовно-новий туристичний продукт, який націлений на продукування та поширення жіночої історії. Варто відзначити, що зазначений маршрут відповідає всім критеріям розробки туру та є конкурентноспроможним продуктом на туристичному ринку послуг.

РОЗДІЛ 3.

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ТУРИСТИЧНОГО МАРШРУТУ «ВИДАТНІ ЖІНКИ ЧЕРНІГІВЩИНИ»

3.1. Культурно-історичні ресурси маршруту «Видатні жінки Чернігівщини»

Історико-краєзнавчий туристичний маршрут «Видатні жінки Чернігівщини» забезпечений репрезентативною базою туристичних ресурсів, провідне місце серед яких посідає потужний рекреаційно-туристичний потенціал Чернігівської області з комфортними природними умовами, наявним антропогенним чинником, та інфраструктурою.

Рекреаційно-туристичний потенціал території – це сукупність її природних та суспільно-історичних ресурсів, а також наявної господарської і комунікаційної інфраструктури території, її іміджу, які слугують чи можуть слугувати передумовами розвитку певних видів туризму [27, с. 48].

Під рекреаційно-туристичними ресурсами розуміються об'єкти, явища чи процеси природного, антропогенного або змішаного походження, властивості яких можуть безпосередньо задовольнити потреби людей у відпочинку та змістовному проведенні дозвілля [45, с. 22].

До природно-географічних відносяться: орографічні (рельєф), спелеоресурси, кліматичні, гідрологічні (річки, водоспади, озера; моря, океани), бальнеологічні (мінеральні джерела, лікувальні грязі), ландшафтні ресурси, фауністичні, рослинні ресурси, природні уніками.

Природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси – об'єкти, що формуються на стику природних та антропогенних комплексів і залучаються до організації рекреаційно-туристичної діяльності. Найбільш поширеним прикладом природно-антропогенних ресурсів є об'єкти природо-заповідного фонду: окремі функціональні зони природних і біосферних заповідників, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи загальнодержавного та місцевого значення, а також

ботанічні сади, зоологічні парки, дендрологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва [54, с. 177].

Антропогенні (історико-культурні) рекреаційно-туристичні ресурси – об'єкти та явища, що виникли внаслідок діяльності людини і залучені у сферу рекреації та туризму. На відміну від природних ресурсів у більшості випадків об'єктивно мають значно менший життєвий цикл [54, с. 177].

Історико-культурні туристичні ресурси – це сукупність об'єктів матеріальної і нематеріальної культури, що історично зафіксовані на певній території, відображають її неповторність і є мотивом для здійснення подорожі.

До складу історико-культурних рекреаційно-туристичних ресурсів входять:

- археологічні (городища та руїни давніх поселень, кургани, могильники, капища і т.ін.);
- архітектурно-історичні (пам'ятки громадської архітектури, пам'ятки військової архітектури, пам'ятки садово-паркового мистецтва, пам'ятки сакральної архітектури, архітектурні монументи та скульптурні пам'ятки);
- дозвіллеві (краєзнавчі, історичні, літературні, меморіальні, етнографічні, художні, кінематографічні, науково-технічні та інші музеї);
- етнокультурні (народна архітектура, ремесла, традиційні заняття, предмети декоративно-ужиткового мистецтва, одяг, кухня, фольклор, мова, традиції, вірування, обряди);
- біосоціальні (пов'язані з життєвими циклами, знаковими подіями з життя видатних людей: перебуванням, народженням, смертю, діяльністю, загибеллю);
- подійні (політичні, культурні, екологічні, військові, економічні події, що відбувалися, відбуваються або будуть відбуватися на певній території) ресурси [51, с. 253].

До історико-краєзнавчого туристичного маршруту «Видатні жінки Чернігівщини» залучено широкий спектр певних туристичних ресурсів, що робить регіон привабливим для туриста.

Історико-культурні туристичні ресурси представлені, зокрема: Національними історико-культурними заповідниками, курганами, музеями, палацами, церквами та духовною спадщиною регіону.

Курган Чорна могила, що знаходиться в Чернігові, один із найбільших давньоруських курганів X ст., який зберігся. Існує легенда про те, що в цьому кургані похований князь Чорний, який був засновником міста і дав йому своє ім'я. Вражають розміри кургану: його діаметр 40 м, окружність 125 м, висота, що збереглася – 11м. У давнину він був оточений ровом до 7 м завширшки. Курган досліджував у 1872-73 рр. відомий археолог, уродженець Чернігівщини Дмитро Якович Самоквасов [24].

Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського створений у серпні 1934 року на місці садиби письменника. До музейного комплексу входить меморіальна і літературна експозиції, меморіальний сад та кінолекційний зал. Фонди музею налічують понад двадцять тисяч одиниць зберігання. Це, зокрема, рукописи творів письменника, листування, бібліотека, що налічує понад 1,5 тис. книжок [79].

У Козельці представлений собор Різдва Пресвятої Богородиці. Дата будівництва собору – 1763 р. Побудований на замовлення Наталії Розумовської – матері останнього гетьмана України Кирила Розумовського. За своєю приналежністю до архітектурної школи – це бароковий твір архітектурного мистецтва, п'ятибанный двох'ярусний храм [29].

Заньківській меморіальний музей М. К. Заньковецької відкритий у 1964 році в с. Заньки, де народилася та провела юнацькі роки видатна українська актриса. Зібрання музею нараховує близько 2 тисяч музейних предметів.

У експозиції представлені особисті речі М. Заньковецької. Відвідувачі музею також мають можливість ознайомитися зі спогадами про народну артистку [24].

Великий інтерес у споживачів туристичних послуг викликає Національний історико-культурний заповідник «Качанівка» – садиба в селищі Качанівка Прилуцького району Чернігівської області на берегах річки Смош.

Створений 1981 р. на основі палацового ансамблю та парку дворянської садиби, заснованої В. Тарновським в 1770-х рр., яка на сьогодні є єдиною серед українських садиб, що збереглася в комплексі. У лютому 2001 року парку надано статус національного [29].

Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» є культурно-освітнім та науково-дослідним закладом, де розташовані пам'ятки історії, архітектури, культури, археології і природи. А саме: палацово-парковий ансамбль К.Розумовського, Будинок генерального судді В.Кочубея, Музей археології Батурина, Воскресенська церква-усипальниця гетьмана К.Розумовського, парк «Кочубеївський», Микола-Крупицький монастир, Цитадель Батуринської фортеці, пам'ятник жертвам Батуринської трагедії 1708 року, Могила П.І.Прокоповича – основоположника вітчизняної науки про бджільництво [24].

Сосницький літературно-меморіальний музей О. Довженка заснований 1960 року. Збережена меморіальна садиба, у якій 10 вересня 1894 р. народився та провів дитячі роки видатний український кінорежисер і письменник О. Довженко. Тут зібрані речі селянського домашнього вжитку, етнографічні визначні пам'ятки, матеріали, які відтворюють різні етапи життя діяча культури [24].

У Новгород-Сіверському знаходиться історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім». Історико-культурний заповідник почав функціонувати з вересня 1990 року на базі краєзнавчого музею. Це перший і єдиний державний музей у країні, присвячений видатній літературі слов'янського світу. Музею-заповіднику передано всі 12 архітектурних визначних пам'яток міста разом із унікальним, заснованим у XI ст., комплексом колишнього чоловічого Спасо-Преображенського монастиря,

Успенським собором, визначною пам'яткою дерев'яного зодчества – Миколаївською церквою, Триумфальною аркою, Торговою лавою військовиків та торговими складами [79].

Садиба родини Лизогубів (філія Чернігівського обласного історичного музею імені В.В.Тарновського) розташована в парку-пам'ятці садово-паркового мистецтва «Лизогубівський парк» на території історичної садиби XVIII-XIX століть. Архітектурні та історичні пам'ятки, скульптури пов'язані з козацько-старшинським родом Лизогубів, Тарасом Шевченком, Леонідом Глібовим, Іллею Шрагом, Андрієм Казкою та цілим сузір'ям українських художників. Зберігся головний будинок панського маєтку, який перебуває в процесі реставрації та музеєфікації. У залах садиби створюються тимчасові виставки, проводяться екскурсії садибою та містечком Седнів. Щороку відбувається літературно-мистецьке свято «Седнівська осінь» [24].

Історико-меморіальний музей Софії Русової відкрито в 2013 році у селі Олешня Ріпкинського району, що на Чернігівщині. Експозиція, яку створили фахівці Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського, розмістилася у будиночку на території садиби Ліндфорсів, де народилася видатна землячка [24].

Природні ресурси історико-краєзнавчого туристичного маршруту «Видатні жінки Чернігівщини» представлені комплексом «Тростянець», який включає Тростянецький, Качанівський парки, парк «Кочубеївський», Менський зоологічний парк, «Лизогубівський парк». Також у межах маршруту представлені гідрологічні ресурси: ріка Десна, Смош, Сейм, Снов та Голубі озера.

Рекреаційний потенціал Чернігівської області є важливою складовою розвитку туризму в регіоні. Особливу актуальність у зв'язку з цим набувають авторські розробки турів. Тому дослідження, вивчення та аналіз рекреаційних ресурсів зазначеного маршруту є актуальним. Варто відзначити, що з метою розвитку туристичної діяльності, залучення туристів у регіон необхідно максимально використовувати наявні рекреаційні

ресурси. У ході нашого дослідження були означені привабливі для туристів природні об'єкти та історико-культурні ресурси, які нададуть змогу розвивати інфраструктуру Чернігівщини і залучати ще більший туристичний потік.

3.2. Туристичний потенціал маршруту

Історико-краєзнавчий туристичний маршрут «Видатні жінки Чернігівщини» створений із метою забезпечення задоволення потреб потенційного споживача даного туристичного продукту. Провідними чинниками створення такого продукту є доволі широка інфраструктура Чернігівської області і традиційні фестивалі, мистецькі проекти, ярмарки, виставки.

На території області функціонує 57 готелів та аналогічних засобів розміщення, 26 баз відпочинку, 36 садиб сільського зеленого туризму, 4 туристично-інформаційні центри, понад 500 закладів харчування, рекомендованих для відвідування туристами [7]. Це дозволить без перешкод та незручностей для туристів здійснити поїздку за програмою зазначеного маршруту (Додаток А).

Щороку на Чернігівщині проводиться понад 200 різноманітних заходів. Найбільш популярні: Міжнародний молодіжний фестиваль «Свято купальської традиції Івана Купала» на Голубих озерах, Батурин-Фест «Шабля», Історичний фестиваль «Спис на Вістрі», «Нетлінне «Слово...» у Новгород-Сіверському, мистецький проєкт «Зелена сцена», який відбувається щомісяця на вихідних у центрі міста Чернігова [19]. Це значно розширює змістовну частину маршруту і надає йому креативності, динаміки, спонукає потенційного споживача долучитися до заходів і набути нових умінь і навичок, отримати задоволення.

Історико-краєзнавчий туристичний маршрут «Видатні жінки Чернігівщини» починається в м. Чернігів і пролягає через всю Чернігівську область (Додаток А). Починаючи тур з кургану Чорна могила (Додаток В),

група туристів прямує до садиби подружжя Коцюбинських (Додаток Г). Розповідаючи, зокрема, про життя Віри Устимівни Коцюбинської, звернемо увагу на її взаємини з чоловіком та віддамо шану її громадській діяльності.

Проїзжаючи повз смт. Козелець, ми можемо побачити собор Різдва Богородиці (Додаток Г), побудований у 1752-1763 рр. у бароковому стилі. Будівництво розпочалося у 1752 р. на замовлення Наталії Дем'янівни Розумовської, матері Олексія і Кирила Розумовських. Почувши розповідь про родину Розумовських, туристи можуть рухатися далі.

Направляючись до Меморіального музею Марії Заньковецької, що розташований в с. Заньки (Додаток Д), яке знаходиться за 18 км. від Ніжина, ми знайомимося з життєдіяльністю корифея української сцени, першої народної артистки України Марії Костянтинівни Заньковецькій.

У заповіднику «Качанівка» (Додаток Е), створеного на основі палацового ансамблю і парку дворянська садиба була зведена однією з перших на Лівобережній Україні в 70-х роках XVIII століття.

Далі туристи прямують до Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» (Додаток Є). Батурин багатий не тільки історико-культурними ресурсами, але й природними. Мальовнича ріка Сейм дає змогу насолодитися місцевими краєвидами.

Наступний пункт нашого маршруту – це Сосниця. Тут ми відвідаємо Літературно-меморіальний музей О.П. Довженка та Сосницький краєзнавчий музей ім. Ю.С. Виноградського, де почуємо про історію нерозділеного кохання Анни Керн, чиє коріння походить саме з Сосниччини (Додаток Ж). Продовжимо розповідь про фатальних жінок у житті Олександра Довженка – основоположника українського кінематографу. Сосниця вражає своїми духовними скарбами, на її території знаходиться Покровська церква середини XIX ст. Тож туристи матимуть змогу відвідати храм.

Прямуючи до Новгород-Сіверського, туристи відвідають визначну пам'ятку давньоруської літератури- Музей «Слово о полку Ігоревім». До

території музею примикає Спасо-Преображенський чоловічий монастир, заснований у XI ст., звідки відкривається неймовірний краєвид на околиці міста (Додаток З).

Приїхавши до Седніва, туристична група почує про останнє кохання Тараса Шевченка – Ликерію Полусмакову. Також у програмі заплановано відвідання унікального маєтку родини Лизогубів, Георгієвської церкви, потім кінний двір, де можна смачно пообідати та провести час поряд із дивовижними тваринами (Додаток И).

Прибувши до с. Олешня, відбувається знайомство з Туристичним комплексом «Садиба Софії Русової». Садиба Софії Русової розташовується в туристичному комплексі в селі Олешня, недалеко від Блакитних озер, серед соснового лісу. На території туристичного комплексу є всі комфортні умови для розташування туристів (Додаток І).

Аналізуючи стан розвитку інфраструктури Чернігівської області, бачимо, що дуже перспективним та актуальним є створення нового туристичного продукту «Видатні жінки Чернігівщини». Необхідним чинником для втілення таких проєктів повинна бути інформатизація ринку туристичних послуг на основі новітніх інформаційних систем та розгалуженої інфраструктури. Для створення суттєво нового туристично привабливого продукту потрібно об'єднати зусилля всіх зацікавлених сторін для розроблення відповідної матеріально-технічної бази, постійної підтримки органами влади, її актуальності і відповідності реаліям. Залучення фахівців прискорить розвиток туризму, покращить інвестиційний клімат, сприятиме розвитку не лише туристично-рекреаційної сфери області, а й економіки загалом.

3.3. Промоція маршруту «Видатні жінки Чернігівщини»

Краєзнавчий туризм є різновидом туризму, мета якого полягає у максимальному поєднанні у рамках пропонованого туристичного маршруту місцевостей із багатою історією та пам'ятками історичної спадщини країни відвідування.

Інноваційний підхід до розвитку традиційних форм туризму ґрунтується на підвищенні рівня історико-культурного змісту туристичних маршрутів через унесення до туристичної програми зазначених пам'яток місцевості.

Основними видами маркетингових комунікацій, що застосовуються в просуванні туристських дестинацій є: прес-реліз, тематичні статті, фотографії, спонсорство, виставки, акції зі стимулювання збуту, буклети та брошури, Інтернет-маркетинг, веб-сайт промоція.

Шляхом стимулювання збуту історико-краєзнавчого туристичного маршруту «Видатні жінки Чернігівщини» передбачається використовувати різні інструменти стимулювання покупки через зниження цін або надання додаткових можливостей. Зниження цін під час низького сезону або в міжсезоння, встановлення особливої ціни при покупці пакету, тощо.

Буклет туристичного продукту (Додаток Б) – стандартний комунікативний інструмент у туризмі і гостинності. Буклети та брошури не просто надають потенційним туристам загальну інформацію про туристичний продукт, а формують бажання здійснювати поїздки. Основною перевагою буклету є те, що потенційний турист може прочитати його, коли йому зручно; брошури можна поширювати в багатьох місцях.

Основним джерелом комунікації сьогодні є інтернет-простір, який уже став головним джерелом інформації для різних вікових груп. Одним із найбільш ефективних засобів є соціальні мережі. Мережі несуть у собі, на відміну від преси, телебачення, радіо і офіційних сайтів, неупереджену

інформацію, якій довіряють користувачі, і яка може бути, при розумному підході, використана в стратегічних і тактичних цілях туристського підприємства або дестинації. До найбільш поширених форм організації спілкування за допомогою вебтехнологій можна віднести:

Форуми. Ця форма спілкування є розвитком ідеї телеконференцій. Повідомлення користувачів у форумах групуються за темами, які задаються, як правило, першим повідомленням. Усі відвідувачі можуть побачити тему і розмістити своє повідомлення – у відповідь на вже написані. Як правило, теми групуються в тематичні форуми, управління системою здійснюють адміністратори і модератори. Найбільш розвинені форуми починають володіти першими ознаками соціальних мереж – між учасниками можуть бути встановлені соціальні зв'язки.

Соціальні мережі і сервіси, що їх підтримують, є дуже ефективним методом забезпечення відвідуваності сайтів, зворотного зв'язку і поступово стали одним із засобів генерації контенту (вмісту, що має цінність). Найбільш популярними соціальними мережами Twitter, Facebook, Instagram, LinkedIn.

Більшості подорожуючих сьогодні потрібна об'єктивна інформація з дослідження туристичного продукту. Відмінність соціальних мереж для туристів – це їх тематична спрямованість.

Важливою складовою частиною маркетингу зазначеного туру є подієві заходи у різних сферах суспільного життя, учасниками яких можуть бути як місцеві жителі, так і туристи. До них відносяться як чисто туристські заходи, так і інші подієві приводи для прибуття туристів у регіон.

Саме можливість підкреслити свою винятковість, новизну та актуальність повинні спонукати органи місцевого самоврядування сприяти поширенню інформації про історико-краєзнавчий туристичний маршрут «Видатні жінки Чернігівщини», що у свою чергу спровокує створення позитивного туристичного іміджу області.

Висновки до третього розділу

Запропонований туристичний продукт «Видатні жінки Чернігівщини» охоплює сукупність рекреаційних ресурсів, до яких уходять насамперед природні рекреаційні ресурси та історико-культурні рекреаційні ресурси.

Створення конкурентноспроможного туристичного продукту в сфері пізнавального туризму є результатом діяльності щодо проєктування туру, яка включає визначення мети і завдань туру, його цільової аудиторії, пошук місцевих ресурсів та умов для його формування, складання маршруту та програми туру, налагодження партнерських відносин із виробниками послуг, з'ясування економічних показників реалізації туру, його просування різними маркетинговими інструментами тощо.

У дипломній роботі ми запропонували проєкт нового історико-краєзнавчого маршруту на території Чернігівщини, пов'язаного із вивченням історії жіноцтва регіону.

Проєктований туристичний продукт «Видатні жінки Чернігівщини» є зручним засобом презентації культурного різноманіття краю через локальну історію, нерухому спадщину та природні ресурси. Його особливістю є поєднання авторської розробленої програми, із включенням до неї подієвих атракцій, які в різні сезони можуть варіюватися.

Маршрут туру пролягає історичними населеними пунктами Чернігівщини. Його програма є досить оптимальною і збалансованою, максимально враховує сучасні ресурсні й інфраструктурні можливості регіону.

Запропонований історико-краєзнавчий туристичний маршрут «Видатні жінки Чернігівщини» повинен зацікавити певну аудиторію, показати свою конкурентну спроможність та підвищити промоцію регіону в цілому.

ВИСНОВКИ

Головним завданням бакалаврської роботи було обґрунтування теоретико-методологічної бази і розробка історико-краєзнавчого туристичного маршруту «Видатні жінки Чернігівщини». У роботі здійснено теоретичне узагальнення нормативно-правової бази краєзнавчо-туристичної діяльності, пов'язаної з організацією і реалізацією краєзнавчо-туристичних маршрутів, створена карта маршруту, висвітлено історико-краєзнавчий та туристичний потенціал обраних пунктів маршруту. Визначена галерея особистостей видатних жінок Чернігівщини, які стали героїнями краєзнавчо-туристичного маршруту. Отримані результати підтвердили правомірність вихідних положень, покладених в основу дослідження.

В останні роки в Україні змінилася туристична кон'юнктура і активно розвивається регіональний туризм. Це зумовило активізацію краєзнавчої діяльності і актуалізувало краєзнавчий туризм. У туристичній галузі України Чернігівська область посідає одне із провідних місць та відноситься до найбільш перспективних туристичних регіонів країни. Потужна ресурсна база є важливою передумовою розвитку туризму, що також позначається на розвитку туристичної інфраструктури. Чернігівщина вже давно є одним із найактивніших туристичних регіонів України. Таке бачення підтвердило доцільність створення даного маршруту.

Аналіз історіографії та джерельної бази свідчить про науковий і практичний інтерес краєзнавців і організаторів туристичної діяльності до краєзнавчо-туристичних маршрутів як способу реалізації туристичних подорожей і розвитку краєзнавчого туризму. Залучена джерельна база дає змогу об'єктивно оцінити змістовний та рекреаційний потенціал обраного маршруту.

Теоретико-методологічне обґрунтування краєзнавчо-туристичного маршруту актуалізувало науковий апарат, дозволило виокремити опорні поняття, принципи, методи і прийоми організації туристичних подорожей.

Для характеристики сутності краєзнавчо-туристичного маршруту ми використовуємо авторське бачення трактування даного поняття: **історико-краєзнавчий туристичний маршрут** – це подорож за визначеним регіональним маршрутом у конкретні терміни, забезпечена комплексом туристичних послуг і окреслена конкретною змістовною складовою (як от: історичне, етнографічне, мистецьке, літературне краєзнавство; подієвий, фестивальний, дозвілевий туризм; рекреаційні та банеологічні ресурси). Для учасників такого маршруту головну цінність мають так звані «місця пам'яті», ті події, пам'ять про які збереглася в архітектурних комплексах, давніх спорудах, пам'ятниках, локалізована на певній території, пов'язана з долею видатних особистостей і знайшла своє відображення у різних джерелах, творчості, легендах, переказах. Під час туру людина повинна отримати культурне, духовне, моральне, естетичне, фізичне, візуальне задоволення.

Авторка проаналізувала чинники, які зумовили обрання теми маршруту, визначила критерії, за якими обиралися особистості жінок, які стали героїнями історико-краєзнавчого маршруту, це: походження, приналежність до відомих родів і родин, жінки-лідерки, жінки-вчені, жінки-громадські діячки, жінки-меценатки, жінки-культурні діячки.

Таким чином, ми можемо наголосити на тому, що маршрут має величезну суспільну значущість, сприятиме відродженню забутих жіночих імен та становленню історичної справедливості щодо визнання ролі жінки в історії та у розбудові Чернігівщини, а також стане одним із чинників розвитку туристичної галузі області.

У роботі здійснено ґрунтовний аналіз культурно-історичних та туристичних ресурсів історико-краєзнавчого туристичного маршруту «Видатні жінки Чернігівщини», наведена класифікація рекреаційних ресурсів.

Історико-культурні туристичні ресурси представлені, зокрема: Національними історико-культурними заповідниками, курганами, музеями, палацами, церквами та духовною спадщиною регіону. Родзинкою змістовної

частини маршруту є подієвий туризм (фестивалі, мистецькі проєкти, історичні реконструкції).

У ході дослідження були означені привабливі для туристів природні об'єкти та історико-культурні ресурси, які нададуть змогу розвивати інфраструктуру Чернігівщини і залучати ще більший туристичний потік.

Розробка історико–краєзнавчого туристичного маршруту «Видатні жінки Чернігівщини» може суттєво вплинути на розвиток інфраструктури регіону, його економіку й місцеву промисловість, сільське господарство, торгівлю та транспорт. Такий туристичний маршрут допоможе відродити забуті атракції Чернігівської області та сприятиме популяризації регіональної жіночої історії краю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. ДЖЕРЕЛА

1. Глобальний етичний кодекс туризму / Всесвітня туристична організація. URL: https://tourlib.net/metod_tourism/mashkova_dod2.htm.
2. Головне управління статистики у Чернігівській області.- Режим доступу: <http://chernivstat.gov.ua/>
3. Державна цільова соціальна програма розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011-2022 рр. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/244370494>
4. Закон України про туризм від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. Верховна Рада України. Київ. 2018. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/>
5. Інструкція про порядок оформлення ваучера на надання туристичних послуг та його використання, затверджено наказом Державної туристичної адміністрації України від 6 червня 2005 р. № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0765-05#Text>
6. Ліцензійні умови провадження турсервісної діяльності, затверджено наказом Міністерства інфраструктури України від 10 липня 2013 р. № 465. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1275-13#Text>
7. Обласна цільова програма розвитку туризму в Чернігівській області на 2021-2027 рр. URL: <http://dkult.cg.gov.ua/>
8. Паспорт Чернігівської області URL: <https://cg.gov.ua/index.php?id=3933&tp=1>
9. Порядок контролю за додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з організації іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійної діяльності, затверджено наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва, Державної туристичної адміністрації України від 14

- листопада 2002 р. № 121/ 83. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0942-02#Text>
10. Порядок здійснення рятувальних заходів на об'єктах туристичних відвідувань, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 27 травня 2009 р. № 507. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2009-%D0%BF#Text>
 11. Порядок організації виїзду дітей за кордон на відпочинок та оздоровлення, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2005 р. № 1251. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1251-2005-%D0%BF#Text>
 12. Порядок надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. №297. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/297-2006-%D0%BF#Text>
 13. Правила користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг, затверджено наказом Державної туристичної адміністрації України від 16 березня 2004 р. №19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0413-04#Text>
 14. Правила обов'язкової сертифікації послуг з тимчасового розміщення (проживання) із змінами і доповненнями, внесеними наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 3 вересня 2007 року № 207. URL: <http://lawua.info/bdata2/ukr2303/index.htm> та vileghas.ua/content/view/3878/36/lang,ukrainian/
 15. Правила проведення туристичних подорожей з учнівською та студентською молоддю України, затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 24 березня 2006 р. № 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0320-99#Text>
 16. Природні ресурси Чернігівської області. URL: www.menr.gov.ua.

17. Про схвалення Стратегії розвитку туризму і курортів // Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2009 р. № 1088. URL: www.gdo.kiev.ua.
18. Прогноз ВТО, приведенный в докладе «Туризм – панорама 2020» (Tourism: 2020 Vision). Доклады Всемирной туристической организации «Барометр мирового туризма» // UNWTO Tourism Barometer. Edition, 2007, 2009, 2010 (01). URL: <http://www.unwto.org>.
19. Програма розвитку туризму та промоції міста Чернігова на 2019–2021 роки. URL: <https://chernigiv-rada.gov.ua/miski-programy/id-35703/>
20. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 червня 2003 року № 390 «Про затвердження заходів щодо розвитку іноземного та внутрішнього туризму». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390-2003-%D1%80#Text>
21. Розпорядження Кабінету Міністрів України від серпня 2008 р. «Про схвалення Стратегії розвитку туризму і курортів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1088-2008-%D1%80#Text>
22. Стан туризму в Чернігівській області. URL: <http://monitor.cn.ua/ua/monitoring/39585>
23. Указ Президента України від 11 березня 2003 року №207 «Про деякі заходи щодо розвитку туристичної та курортно-рекреаційної сфер України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/207/2003#Text>
24. Чернігівщина туристична. URL: <https://chernihivregion.travel/>

Література:

25. Алексеева Н.Ф. Регіональні аспекти стратегії розвитку туристичної індустрії / Економіка. Управління. Інновації. 2012. №2 (8). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2012_2_3.
26. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України (1884-1939) / Київ. Либідь, 1995. 424 с.

- 27.Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування : монографія. / Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». Київ. 2001. 395 с.
- 28.Грабовський Ю.А. Функції та принципи туристично-краєзнавчої діяльності. Грабовський Ю.А., Скалій О.В., Скалій Т.В. Спортивний туризм. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2009. 304 с. URL: <https://www.google.com/search>
- 29.Державний архів Чернігівської області: Путівник / Р.Я.Пиріг, Г.В.Боряк, Г.В.Папакін, А.І.Неділя, О.Б.Коваленко. РВК «Деснянська правда», Чернігів. 2001. 600 с.
- 30.Демченко Т. Нариси з історії Чернігівщини від найдавніших часів до наших днів / Чернігів. 1997. 66 с.
31. Дем'яненко Р. Подесення моє. (Перекази, легенди та оповідки про сіверянський край). ЦНТІ. Чернігів: 2001. 160 с.
- 32.Дудкіна О. П. Регіональні особливості розвитку рекреаційних зон (методичні та організаційно-економічні основи) / ВПЦ «Київський університет». Київ. 1999. 124 с.
- 33.Євдокименко В. К. Регіональна політика розвитку туризму (Методологія формування, механізм реалізації) / Прут. Чернівці 1996. 288 с.
- 34.Енциклопедія Українознавства: Т. 2 / В. Кубійович. Молоде життя. Львів. 1993. 799 с.
- 35.Жінки Чернігівщини: історія і сучасність. Проблеми гендеру та жіночої історії в міському просторі (на досвіді міст Чернігова, Ніжина, Прилук): Матеріали обласної науково-практичної конференції, Чернігів / Управління у справах сім'ї та молоді Чернігівської Облдержадміністрації. Дорожкіна І.В. Видавець Лозовий. Чернігів. 2012. 252 с.
- 36.Захарченко Л. Жінки Чернігівщини в історії України. Жінки Чернігівщини: історія і сучасність. Матеріали обласної науково-

- практичної конференції. Редакційно-видавничий відділ. Чернігів. 1998. С. 98-100.
- 37.Зеленська Л. Віра Коцюбинська. Жінки Чернігівщини: історія і сучасність. Матеріали обласної науково-практичної конференції. Редакційно-видавничий відділ. Чернігів. 1998. С. 91–94.
 38. З історії вітчизняного туризму : збірник наукових статей. : Ін-т туризму ФП України. Київ. 1997. 280 с.
 - 39.История городов и сел Украинской ССР: Черниговская область/ Половец В. М. Главная редакция УРЕ. Киев. 1983 г. 816 с.
 - 40.Калібаба Д. Відомі діячі культури, науки, політики Придесення. Деснянська Правда. Чернігів. 1995. 142 с.
 - 41.Карнабіда А. Чернігів: Архітектурно-історичний нарис. 2-е вид., перероб. і доп. Будівельник. Київ. 1980. 128 с.
 - 42.Квартальнов В.А. Туризм: теория и практика: Избранные труды. В 5-и томах. Финансы и статистика. Москва. 2000. 987 с.
 - 43.Кифяк В. Ф. Організація туризму: Навчальний посібник. Книги – XXI. Чернівці. 2008. 344 с.
 - 44.Корнілова Н.В. Проблеми розвитку туризму в Чернігівській області. Географія та туризм. 2010. Вип. 10. С. 65-71.
 - 45.Кравців В. С., Гринів Л. С., Копач М. В., Кузик С. П. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. Львів, 1999. 78 с.
 - 46.Кусков А.С., Джаладян Ю.А. Основы туризма Учебник. КНОРУС, Москва. 2008. С. 400 с.17.
 - 47.Луговий О. Визначне жіноцтво України. Ярославів Вал. Київ. 2004. 270 с.
 - 48.Любіцева О.О. Методика розробки турів. Навчальний посібник. Альтерпрес. Київ. 2003. 104 с.
 - 49.Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) Альтерпрес. Київ. 2002. 436 с.

50. Любіцева О.О. Туризмознавство: вступ до фаху: підручник / О.О.Любіцева, В.К. Бабарицька. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». Київ. 2008. 335 с.
51. Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України. Навчальний посібник. Альтерпрес. Київ. 2007. 369 с.
52. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник. Знання. Київ. 2008. 661 с.
53. Мальська М.П., Худо В.В. Туристичний бізнес: теорія та практика: Навчальний посібник. Центр учбової літератури. Київ. 2007. 424 с.
54. Масляк П.О. Рекреаційна географія. Навчальний посібник. Знання. Київ. 2008. 343 с. URL: https://tourlib.net/books_ukr/maslyak-rekr.htm
55. Мельник Т. Жінки Чернігівщини в історії України. Жінки Чернігівщини: історія і сучасність. Матеріали обласної науково-практичної конференції. Редакційно-видавничий відділ. Чернігів. 1997. С. 100–103.
56. Москаленко В. Ф. Курортна галузь та перспективи її розвитку. Український бальнеологічний журнал. 2001. № 4. С. 5–14.
57. Нормативно-правові акти України з питань туризму: Збірник законодавчих та нормативних актів. Упоряд. М. І. Камлик. Атіка. Київ. 2004. 464 с.
58. Обозний В.В. Туристсько-краєзнавча практика у педагогічному вузі: навч. посібник-практикум. ТОВ «Міжнародна фінансова агенція». Київ. 1998.
59. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. Альтерпрес. Київ. 2003. 352 с.
60. Петранівський В.Л., Рутинський М.Й. Туристичне краєзнавство Навчальний посібник. За редакцією проф. Заставного. Знання. Київ. 2006. 575 с.
61. Писаревський І.М. Планування та організація туристських маршрутів: Підручник. ХНАМГ. Харків. 2012. 304 с.

62. Позняк Т. Марія Заньковецька та Соломія Крушельницька у духовному житті України. Проблеми гендерної рівності в Чернігівській області та шляхи їх вирішення. Матеріали обласної науково-практичної конференції. Деснянська правда. Чернігів. 2005. С. 191–194.
63. Правик Ю.М. Маркетинг туризму: підручник (Вища освіта XXI ст.) Знання. Київ. 2008. 303 с.
64. Проблеми гендерної рівності в Чернігівській області та шляхи їх вирішення: Матеріали обласної науково-практичної конференції. Чернігівська обласна організація Спілки жінок України. Дорожкіна І.В. Деснянська правда. Чернігів. 2005. 240 с.
65. Попович С. І., Лугова О. І. Туристичне краєзнавство як напрям загального краєзнавства України: питання теорії та генези. Туристично-краєзнавчі дослідження. Київ: ІТ ФПУ. 2004. Вип. 5. С. 3-53. URI: <http://reposit.uni-sport.edu.ua/handle/787878787/>
66. Рутинський М.Й. Географічний туризм України. Навч. метод. Посібник. Центр навчальної літератури. Київ. 2004. 159 с.
67. Сиротенко, И.О. Туризм и краеведение. Мысль. Москва. 2001. 200 с.
68. Струнка, М.Л. Організація пошукової роботи з етнографії у шкільних краєзнавчих музеях. Рад. шк. Київ. 1989. 38 с.
69. Статистичний бюлетень «Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні». Державний комітет статистики України. Київ. 2009. 99 с.
70. Статистичний збірник «Регіони України». Державний комітет статистики України. Київ. 2009. 759 с.
71. Статистичний збірник «Туризм в Україні». Державний комітет статистики України. Київ. 2008. 215 с.
72. Сокол Т. Г. Основи туристичної діяльності: Підручник. Грамота. Київ. 2006. 264 с.
73. Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX століття. Астропринт. Одеса. 1998. 408 с.

74. Туристична діяльність в Україні у 2013 році. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. Київ. 2014.
75. Туристсько-краєзнавча робота у вищому педагогічному закладі: організаційні та методичні аспекти: навч. посібник. Візаві. Умань. 2006.
76. Тонкошкур М. В. Туристське країнознавство: Підручник. ХНАМГ. Харків. 2011. 475 с.
77. Федорченко В. К. Туристський словник-довідник: Навч. посіб. Дніпро. Київ. 2000. 160 с.
78. Федорченко В.К., Пазенок В.С., Кручек О.А., Дьорова Т.А., Любіцева О.О. та ін. Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму Монографія. ВЦ «Академія». Київ. 2013. 368 с.
79. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. За ред. А. В. Кудрицького. Українська Радянська Енциклопедія. Київ. 1990. С. 228
80. Шевченко В. Заньковецька: тернистий шлях до зірок. Жінки Чернігівщини: історія і сучасність. Матеріали обласної науково-практичної конференції. Редакційно-видавничий відділ, 1998. С. 103–105.
81. Юда Л. Жінки і влада: історичний аспект. Проблеми гендерної рівності в Чернігівській області та шляхи їх вирішення. Матеріали обласної науково-практичної конференції. Деснянська правда. Чернігів. 2005. С. 32–39.

ДОДАТОК А

ТЕХНОЛОГІЧНА КАРТА туристської подорожі за маршрутом «Видагні жінки Чернігівщини»

На 2021 рік.

Вид маршруту – Кільцевий, історико-краєзнавчий маршрут

(за конфігурацією маршруту, за формою організації, за видом транспорту)

Термін подорожі (дн./ночівель) – 3 дні, 2 ночі

Число туристів в групі – 20

Вартість путівки на тур – 3390 грн.

(може змінюватися в залежності від обраного розміщення)

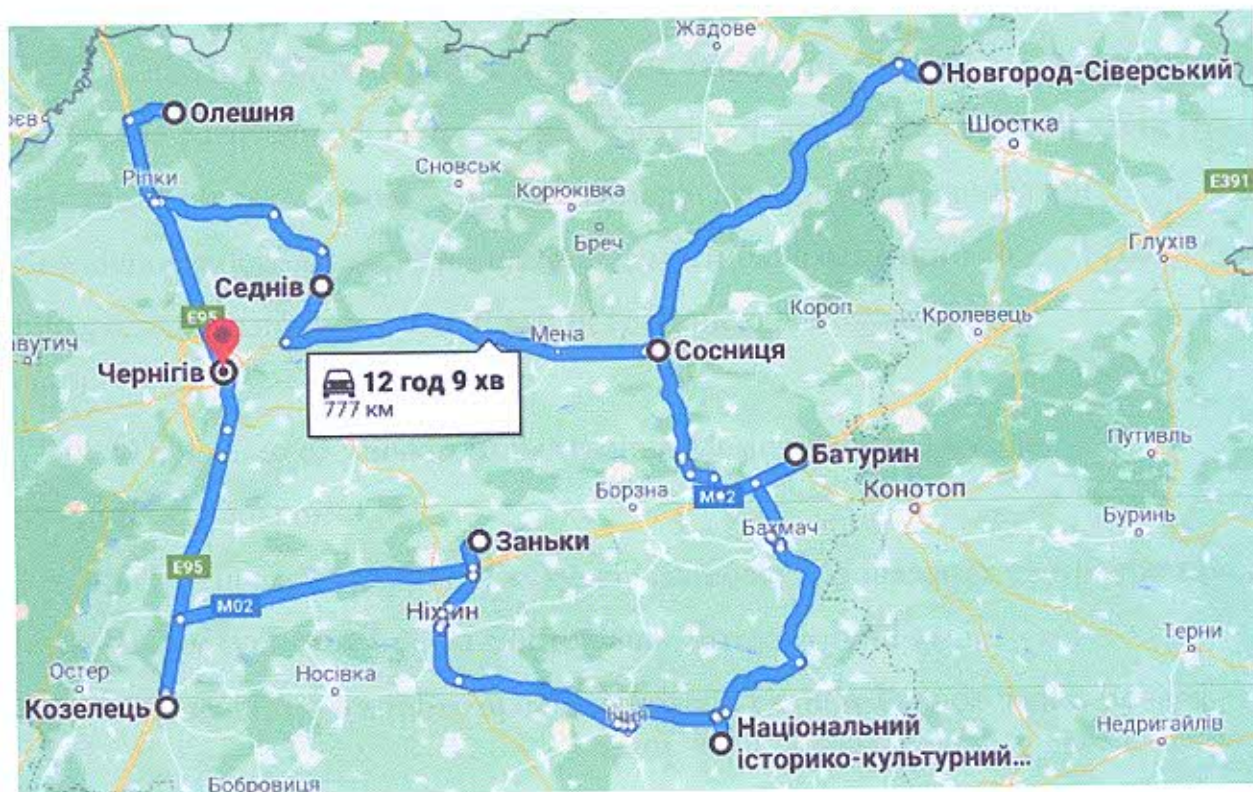
СХЕМА МАРШРУТУ

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МАРШРУТ

«Видатні жінки Чернігівщини»

Тривалість (дні): 3

Відстань (км): 777 км.

Перелік географічних точок прямування транспорту по маршруту:

- м. Чернігів;
- смт Козелець;
- с. Заньки;
- с. Качанівка;
- с. Тростянець;
- смт. Батурин;
- смт. Сосниця;
- м. Новгород-Сіверський;
- смт. Седнів;
- с. Олешня;
- м. Чернігів.

Програма туру:

1-й день:

8-00: Зустріч в Чернігові біля Кургану Чорна могила. Коротка розповідь. Екскурсія по музею ім. М. Коцюбинського.. Розповідь про сім'ю Коцюбинських, зокрема Віру Коцюбинську.

10-30: Виїзд з Чернігова до Козельця.

11-30: Приїзд до Козельця. Відвідування екскурсій.

Містечко Козелець на берегах річки Остер у часи гетьманської України був центром Київського полку, про що нагадує дім полкової канцелярії.

Визначною місцевою архітектурною пам'яткою є величний собор Різдва Богородиці з дзвіницею, заснований графинею Н.Розумовською.

Обід

15-00: Приїзд до с. Заньки. Відвідування Меморіального музею М.К.Заньковецької.

17-10: Приїзд до Качанівки. Екскурсія садибою. Проведення театралізованої вистави для туристів. Гра на фортепіано. Літературний вечір.

Заселення туристів в міні-готель на території садиби Тарновських. Вечеря

2-й день:

8-00: Сніданок. Ранкова прогулянка по території садиби.

9-00: Виїзд з Національного історико-культурного заповідника «Качанівка» до Батурина

10-30: Приїзд до Батурина. Відвідування екскурсій. Батурин є найяскравішою пам'яткою козацької доби, оскільки довгий час місто було резиденцією гетьманів Лівобережної України. Відвідавши садибу Василя Кочубея, ви познайомитеся з драматичною історією кохання Мотрі Кочубей та гетьмана України – Івана Мазепи. Прогулянка територією Батуринської Фортеці. Майстер-клас з бортництва. Дегустування меду.

13-30: Обід.

14-00: Виїзд з Батурина до Сосниці.

15-00: Приїзд до Сосниці. Відвідаємо Сосницький краєзнавчий музей ім. Ю.С.Виноградського, де познайомимося з родиною Полторацьких та Анною Керн. Розповімо захоплюючу історію життя Анни та її відносин з Олександром Пушкіним.

Завітаємо до Літературно-меморіального музею Олександра Довженка.

Розкажемо про фатальних жінок в житті митця.

17-30: Виїзд з Сосниці до Новгород

18-20: Приїзд до Новгород-Сіверського. Оглядова екскурсія містом (плач Ярославни, пам'ятник Бояну) Заселення в готель. Вечеря.

3-й день:

8-00: Сніданок

9-30: Відвідування екскурсій в музеї Слова, чоловічого монастиря. Показ народної творчості – вишиванок.

11-30: Виїзд з Новгорода до Седніва

12.40: Приїзд до Седніва. Відвідування екскурсій. Розповідь про останнє кохання Тараса Шевченка – Ликерію Полусмакову. Відвідання Георгіївської церкви, ерегляд уривку фільму "Вій". Також ми завітаємо на кінний двір, де можна смачно пообідати та провести час поряд з дивовижними тваринами-конями (по бажанню можна покататися на конях).

16-00: Виїзд з Седніва до с. Олешня

16-40: Приїзд до с. Олешня. Екскурсія по садибі Софії Русової. Майстер-клас з гончарства.

Короткий переїзд на територію Голубих озер. Ознайомча прогулянка по комплексу.

+ Вечеря

19-40: Виїзд з с. Олешні до Чернігова.

20-20: Приїзд до Чернігова.

Детальний опис маршруту:

Історико-краєзнавчий маршрут «Видатні жінки Чернігівщини» починається в м. Чернігів, і пролягає через всю Чернігівську область (додаток схема маршруту). Починаючи тур з кургану Чорна могила, група туристів прямус до садиби подружжя Коцюбинських. Розповідаючи зокрема, про життя Віри Устимівни Коцюбинської звернемо увагу на її взаємини з чоловіком, та віддамо шану її громадській діяльності.

Проїзжаючи повз смт. Козелець ми можемо побачити собор Різдва Богородиці побудований у 1752-1763 рр. у бароковому стилі. Будівництво розпочалось у 1752 р. на замовлення Наталії Дем'янівни Розумовської, матері Олексія і Кирила Розумовських. Почувши розповідь про родину Розумовських, туристи можуть рухатися далі.

Направляючись до Меморіального музею Марії Заньковецької, що розташований в с. Заньки, яке знаходиться за 18 км. від Ніжина, ми знайомимосся із життєдіяльністю корифея української сцени, першої народної артистки України Марії Костянтинівни Заньковецькій.

У заповіднику «Качапівка» створена на основі палацового ансамблю і парку, дворянська садиба була зведена однією з перших на Лівобережній Україні в 70-х роках XVIII століття.

Далі туристи прямують до Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця». Батурин, багатий не тільки історико-культурними ресурсами, але й природними. Мальовнича ріка Сейм дає змогу насолодитися місцевими красвидами.

Наступний пункт нашого маршруту це Сосниця. Тут ми відвідаємо Літературно-меморіальний музей О.П. Довженка, та Сосницький краєзнавчий музей ім. Ю.С. Виноградського, де почуємо про історію нерозділеного кохання Анни Кери, чиє коріння походить саме з Сосниччини.

Продовжимо розповідь про фатальних жінок в житті Олександра

Довженка – основоположника українського кінематографу. Сосниця вражає своїми духовними скарбами, на її території знаходиться Покровська церква, середини XIX ст. Тож туристи матимуть змогу відвідати храм.

Прямуючи до Новгород-Сіверського туристи відвідають визначну пам'ятку давньоруської літератури – Музей «Слово о полку Ігоревім». До території музею примикає Спасо-Преображенський чоловічий монастир заснований в XI ст., звідки відкривається неймовірний краєвид на околиці міста.

Приїхавши до Седніва, туристична група почує ми про останнє кохання Тараса Шевченка – Ликерію Полусмакову. Також в програмі заплановано відвідання унікальні мастності родини Лизогубів, Георгієвської церкви, та на кінний двір, де можна смачно пообідати та провести час поряд з дивовижними тваринами (за бажанням можна покататися на конях).

Прибувши до с. Олешня відбувається знайомство з Туристичним комплексом «Садиба Софії Русової» . Садиба Софії Русової розташовується в туристичному комплексі в селі Олешня, недалеко від Блакитних озер, серед соснового лісу. На території туристичного комплексу розташовані всі комфортні умови для розташування туристів.

Розрахунок вартості туру

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МАРШРУТ
«Видатні жінки Чернігівщини»

№ з/п	Назва статті	Вартість за од. (грн)	Загальна вартість (грн)
1.	Вартість проживання (2 ночі): - 1-місний номер:	200,00	400
2.	Вартість харчування (3 дні) - сніданок: - обід: - вечеря:	70,00 90,00 70,00	690
3.	Трансфер:	1500	
4.	Екскурсійна програма: Екскурсія в Чернігові: Екскурсія в Козельці: Екскурсія в Заньках: Екскурсія в Качанівці: Екскурсія в Тростянці: Екскурсія в Батурині: Екскурсія в Сосниці: Екскурсія в Новгород- Сіверському: Екскурсія в Седневі: Екскурсія в Олешні:	50,00 50,00 30,00 50,00 30,00 150,00 60,00 25,00 30,00 25,00	500,00
6.	Майстер-класи:	300,00	
7.	Інші витрати:	Можуть варіюватися	
8.	Всього:	3390,00	

Програма Туру:

- м. Чернігів;
- смт Козелець;
- с. Заньки;
- с. Качанівка;
- с. Тростянець;
- смт. Батурин;
- смт. Сосниця;
- м. Новгород-Сіверський;
- смт. Седнів;
- с. Олешня;
- м. Чернігів.

ТУРАГЕНЦІЯ "ПІВНІЧНІ МАНДРИ"

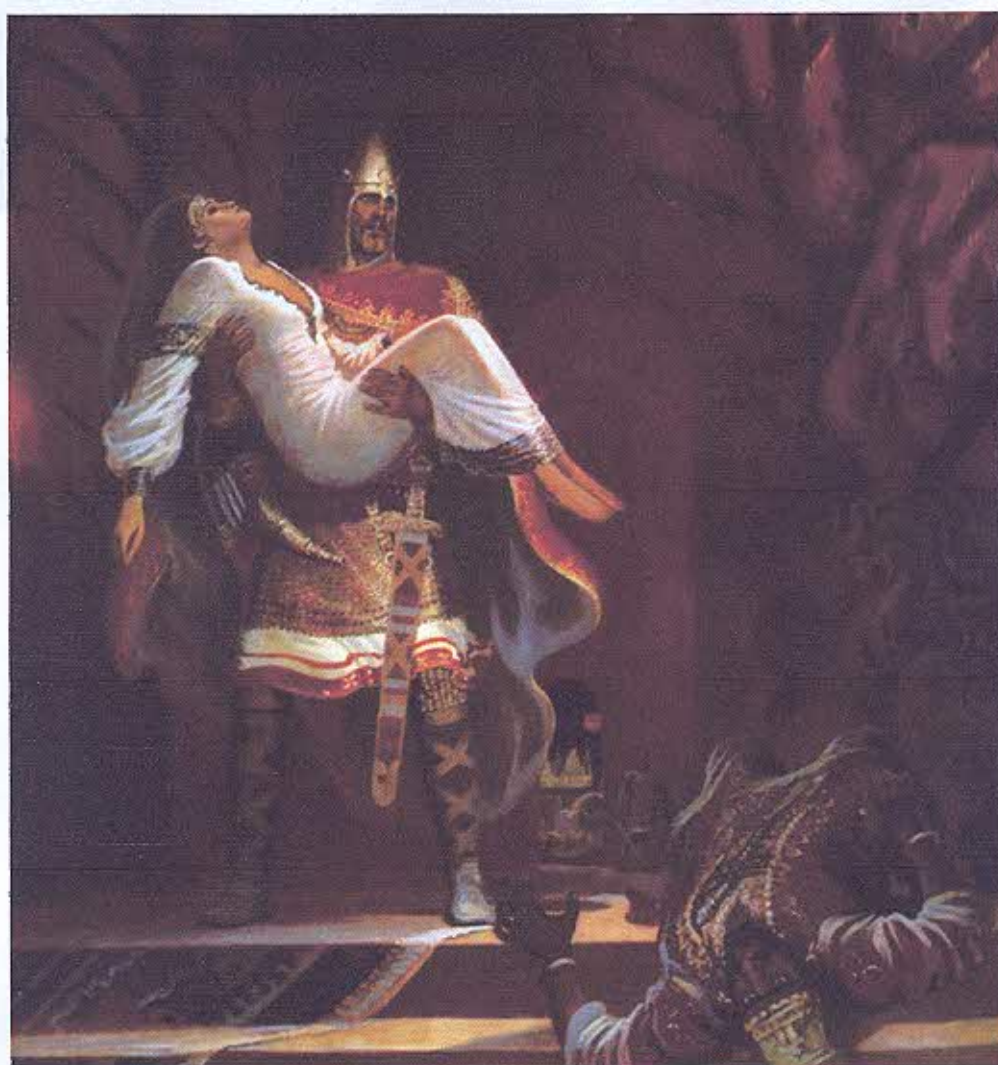
Адреса 1400, м. Чернігів, вул.

Телефон: (025) 34 55 76

Істоико-краєзнавчий
туристичний
маршрут
«Видатні жінки
Чернігівщини»

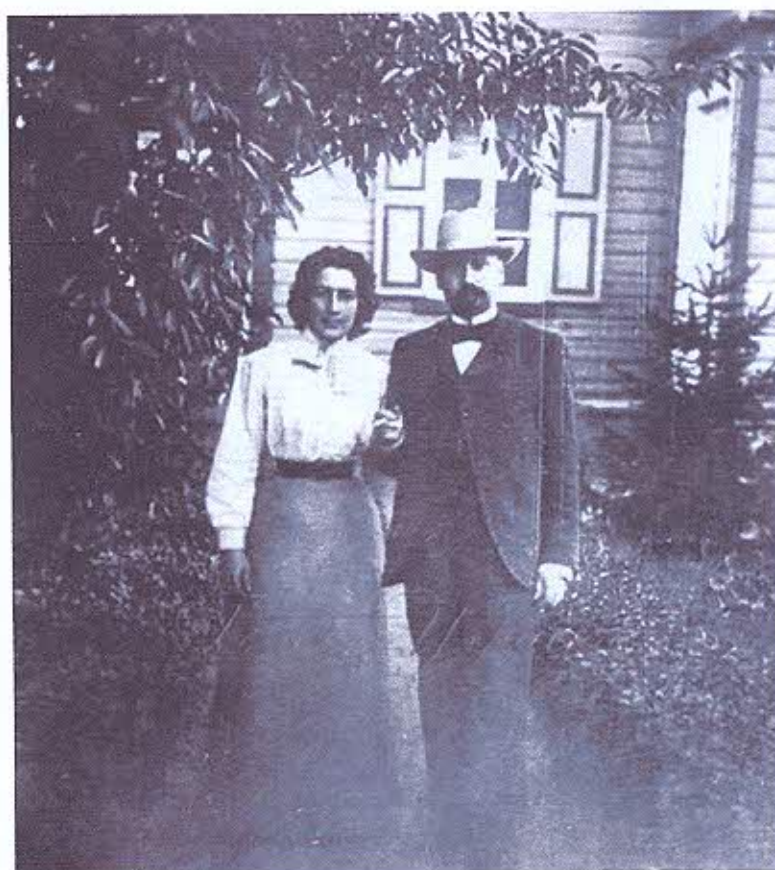

ДОДАТОК В

URL: <https://oldchernihiv.com/kurgan-chorna-mogila/>

ДОДАТОК Г

URL: <https://chernihivregion.travel/turystychni-objekty/muzei-vystavkovizaly/item/59-chernihivskiy-literaturnomemorialnyi-muzeizapovidnyk-m-m-kotsiubynskoho>

ДОДАТОК І

URL: <https://chernihivregion.travel/turystychni-objekty/pamiatky-oblasti/item/150-sobor-rizdva-bohorodytsi>

ДОДАТОК Д

URL: <https://chernihivregion.travel/turystychni-objekty/muzei-vystavkovy-zaly/item/124-zankivskyi-memorialnyi-muzei-mkzankovetskoi>

ДОДАТОК Е

URL: <https://chernihivregion.travel/turystychni-objekty/muzei-vystavkovy-zaly/item/27-natsionalnyi-istorykokulturnyi-zapovidnyk-kachanivka>

ДОДАТОК Є

URL: <https://chernihivregion.travel/novyny/item/2010-hetmanska-stolytsia-zaproshuie>

ДОДАТОК Ж

URL: <https://chernihivregion.travel/turystychni-objekty/muzei-vystavkovy-zaly/item/62-sosnytskyi-literaturnmemorialnyi-muzei-o-dovzhenka>

ДОДАТОК 3

URL: <https://chernihivregion.travel/turystychni-objekty/muzei-vystavkovizaly/item/68-novhorodsiverskyi-istorykokulturnyi-muzeizapovidnyk-slovo-opolku-ihorevim>

ДОДАТОК И

URL: <https://chernihivregion.travel/novyny/item/654-tsikavi-fakty-pro-malovnychyi-sedniv>

ДОДАТОК І

URL: <https://chernihivregion.travel/turystychni-objekty/rekreatsiynyi-vidpochynok/item/294-turystychnyi-kompleks-sadyba-sofii-rusovoi>

МЕТОДИЧНИЙ ДОДАТОК

План-конспект уроку

Тема: «Видатні жінки Чернігово-Сіверщини доби Київської Русі»

(7 клас - Історія України)

Мета уроку:

Освітня: ознайомити учнів з біографіями видатних жінок Чернігівщини за доби Київської Русі, шляхом вивчення їх суспільно-політичної діяльності показати місце та значення в історії краю та України; розвивати вміння аналізувати діяльність видатних представниць краю, визначати вплив їх діяльності на соціально-політичні процеси в суспільстві; виховувати шанобливе ставлення до жінки.

Розвиваюча: продовжити поступово розвивати образне мислення, мовно-логічні мисленеві операції на підставі змістів історичних малюнків та окремих предметів (в даному випадку – музейних експонатів).

Виховна: виховувати самостійність у прийнятті рішень, індивідуальну та колективну відповідальність.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: карта «Київська Русь в IX-XI ст.», «Повість минулих літ», роздатковий матеріал для роботи, підручник, мультимедійна дошка, проектор, презентація.

Хід уроку

I. Організація навчальної діяльності.

II. Актуалізація опорних знань.

Яких видатних жінок України доби Київської Русі ви знаєте?

Чим вони відомі?

Гра «Упізнай ім'я» (вчитель читає уривки про княгинь, учні відгадавши приклеюють пелюстки квітів на дошку)

III. Мотивація пізнавальної діяльності учнів

Показ учням на карті місця, де жили відомі жінки.. Коротка розповідь. Питання учням: «Чому на вашу думку ми розглядаємо саме ці постаті? Подумайте, з якого роду походили жінки? На вашу думку, про що свідчить місцезнаходження цих жінок?»

IV. Повідомлення теми і завдань уроку

Представлення змісту та очікуваних результатів. Після уроку учні зможуть:

- показувати на карті й називати період життя найвідоміших жінок часів Київської Русі, що проживали на Чернігово-Сіверщині;
- впізнавати за портретами особу, їх заняття й спосіб життя;
- описувати буденне життя княгинь. Спираючись на аналіз «Повісті минулих літ»
- встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між способом життя княгинь і впливом на неї суспільно-політичних умов.

V. Вивчення нового матеріалу

Розповідь вчителя (супроводжується мультимедійною презентацією): Сьогодні є відомим ім'я Малуні Любчанки, якій судилося стати матір'ю одного з київських князів – Володимира Святославовича (Володимира Великого). Відомості про цю жінку знаходяться на сторінках «Повісті минулих літ»: «Володимир-бо був від Малуні – Ольжиної любимиці, сестри Добрині, а батьком їм був Малко Любчанин, і був Добриня дядьком Володимира».

Малуша походила з боярського роду, з міста Любеча (сьогодні – селище міського типу у Ріпкінському районі Чернігівської області). За часів Київської Русі, Любеч – важливе торгове, процвітаюче місто. Батько Малуші боярин Малко Любчанин і брат Добриня були воєводами княгині Ольги у її Вишгородському князівстві. Княгиня Ольга забрала Малушу ще дитиною до себе на виховання. Малуша росла під опікою княгині у Києві, познайомилась із князем Святославом і покохала його. Перша жінка Святослава була християнкою, а молодий князь не сприймав нової віри, їх сімейне життя взагалі було нещасливим. Малуша була близькою по духу молодому князю, і стала для нього рідною людиною. Від'їжджаючи в Болгарію, князь вислав Малушу з сином Володимиром та дядьком Добринею у Новгород. Як склалося її життя у подальшому майже нічого не відомо.

Постать княжни Чорної вплелася у міські легенди. За варіантом однієї з них, хазари під час облоги Чернігова спробували захопити красуню княжну Чорну, яка була до того ж і вправним воїном. Вона застрелила з лука кількох кочівників, а потім відважна дівчина викинулась з високого вікна княжого

палацу, аби не потрапити у руки ватажка, який хотів насильно одружитися з князівною.

Легендарною є і постать княгині Домникії, дружини Мстислава Глібовича. Про її красу складали легенди. Звістки про її вроду розповсюдились далеко за межі сіверської землі. Коли місто було в облозі, а ворогів було значно більше, а княгиня, аби не дістатися в руки загарбникам, набралась мужності покінчити життя самогубством.

Варто звернути увагу на постать княгині Ярославни (дружини Чернігівського князя Ігоря Святославича, який очолив похід проти половців у 1185 р. і став героєм «Слова о полку Ігоревім»). Героїня «Слова о полку Ігоревім» уособлює не тільки високу культуру, а й безмежну сердечність і чуйність. «Плач Ярославни» вважається одним із найпоетичніших фрагментів

«Слова о полку Ігоревім», а сама Ярославна стала символом подружньої вірності. «Плач Ярославни» здійснив великий вплив на руську культуру. Образ Ярославни надихнув багатьох митців.

Точні роки життя княгині невідомі, а її ім'я в літописах не згадується, але в «Родословнику» імператриці Єкатерини II дружина Ігоря Святосласича згадана під ім'ям Єфросинія. Близько 1169 р. до Новгород-Сіверська прибуло посольство з далекого Галича, що супроводжувало чотирнадцятирічну наречену Ігоря – Єфросинію, дочку Ярослава Осмомисла. Цей династичний шлюб повинен був уперше з'єднати інтереси найсильніших на Україні державних об'єднань – Галицької та Чернігово-Сіверської земель.

Робота в групах.

Діти, перед вами стоїть завдання, дослідити біографію княгинь на основі літопису, та легенд, які знаходяться в конвертах. Всього 5 конвертів – 5 комплексів (період, які були родові зв'язки у княгинь, умови життя, їх

суспільно-політичне значення, вшанування пам'яті) які вам потрібно дослідити. Ви самостійно опрацьовуєте матеріал, після чого ви повинні представити стоянку, і комплекс який вам дістався, на основі орієнтовного плану.

План

1. До якого періоду слід відносити роки життя жінки Що на це вказує ?
2. Родові зв'язки жінок?
3. Суспільно-політичне значення?
4. Які пам'ятки сьогодні ви знаєте, що були присвячені цим жінкам?

Підведення підсумків роботи в групах. По 1-2 учніз кожної групи презентують результати своєї дослідницької роботи.

VI. Закріплення знань учнів (Метод ПРЕС)

Продовжіть речення:

- «Сьогодні я дізнався (дізналася)...
- Навчився (навчилася)...
- Я думаю, що...

VII. Домашнє завдання

1. Опрацювати матеріали параграфів.
2. Зробити родове дерево княгинь; роздатковий матеріал(дається вчителем).
3. Знайти і схарактеризувати постать ще одної видатної жінки життя чи діяльність якої були пов'язані з Чернігово-Сіверщиною.

Література до уроку:

1. Богачевська –Хом'як М. Традиції жінок України // Жінка в державотворенні. Київ. 1993. С. 6 -12.
2. 2. Видатні постаті в історії України (IX — XIX ст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети: Довід. вид. / В.І. Гусев (кер. кол. авт.). Київ. Вища шк., 2002. 359 с.
3. Козуля О. Жінки в історії України Київ. Укр. центр духовної культури, 1993. 255 с.
4. Кузич-Березовський, І. Жінка і держава Львів. Світ, 1994. 285 с.
5. Українки в історії / за ред. В. Борисенко. Київ. Либідь, 2004. 328 с.
6. Шаров, І. Ф. 100 видатних імен України Київ. Вид. дім «Альтернативи», 1999. 503 с.